

„HOGYAN LEHET A HÁZASSÁGOT FELBONTANI?” HEVES VÁRMEGYEI VÁLÓPEREK MIKROTÖRTÉNETI VIZSGÁLATA (1919–1920)

SAMU TÜNDE

Bevezetés

Témaválasztás oka, eredetisége

1919. március 22. reggelén új fejezet vette kezdetét a magyar történelemben. A Forradalmi Kormányzótanács irányításával olyan gyors és radikális, a hagyományokkal és a korábbi elképzelésekkel szakító átalakításokat vezettek be, melyek mind az államéletre, mind a gazdaságra és a társadalomra jelentős hatással voltak.¹ Dolgozatomban ezt az időszakot a válóperes gyakorlat szemszögéből vizsgálom, így a főcímben idézett kérdés egészen új olvasatot kap, annak ellenére, hogy akár mindennapi helyzetben is elhangozhatna. A vizsgált korszakban ugyanis folyamatosan változott a jogszabályi környezet. Emiatt 1919 és az azt követő év kirívó volt mind statisztikai, mind jogi, mind pedig eljárásrendi szempontból. Kutatásom fő gondolata, hogy a bevezetésre kerülő rendeletek és a Tanácsköztársaság eszmeiségének hatására egyszerűsödő válóperes procedura kielégített egy jelentős társadalmi igényt, mely a beadott válóperek számának radikális emelkedéséhez vezetett.

A dolgozatnak három célja van. Elsőként az, hogy részletesen bemutassam azokat a jogszabályi változásokat, amelyek meghatározták és alakították ezt az időszakot. Ez azért is fontos, mert a Forradalmi Kormányzótanács, majd az azt követő Peidl-, de főként a Friedrich-kormány rendeletei élesen ellentétes szabályozást vezettek be a bontójogban. Azonban míg rendeleteket jogerőre emelni viszonylag könnyű, annak társadalmi hatásait nem lehet figyelmen kívül hagyni. A dolgozatomban így arra a kérdésre is igyekszem választ találni, hogy a gyorsan változó jogi környezet milyen hatással volt a válóperekre, hogyan igazodtak el a felek ezekben a szituációkban, továbbá milyen komplikációkat eredményezhetett mindez az ügymenetben.

Ebből következik a dolgozat második célja, miszerint szeretnék egy átfogó képet adni a válóperes eljárásban bevezetett változásokról. Ezek ugyanis gyökeresen változtatták meg a procedura folyamatát, és jól tükrözik az országot éppen irányító politikai hatalom elképzeléseit a válóperekről.

¹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 123–132.

Végül, de nem utolsó sorban a harmadik és egyben legfontosabb célom az alábbi megállapításra irányul: a statisztikával foglalkozó irodalom a háború utáni időszakot a válóperek szemszögéből úgy jellemzi, hogy „*az elválások száma és aránya a háború alatt Európaszerte mutatkozott csökkenéssel szemben a fegyverletétel óta úgy nálunk, mint több más európai államban újabb gyarapodásnak indult.*”² Ennek okait általában a világháborúra és a trianoni határrendezés társadalmi és gazdasági hatásaira vezetik vissza.³ Viszont azt fontos kiemelni, hogy 1918 és 1920 között nincsenek adatok a válásokról, ugyanis a Statisztikai Hivatal adatgyűjtése a háború és az ország belső bizonytalansága miatt szinte teljesen leállt. Bár évekkel később igyekeztek pótolni az adatokat, a válásokkal kapcsolatosakat végül nem sikerült. Dolgozatommal ezért a fentebb említett, általánossá vált szakirodalmi alapvetést szeretném alátámasztani/megcáfolni egy mikrotörténeti kutatás révén.

Kutatásom középpontjában Heves vármegye áll, amit több ok miatt választottam. Egyfelől, mert a válásokkal foglalkozó szakirodalomban említés szintjén jelenik meg csupán, továbbá a statisztikai adatok bemutatása során is kevés figyelmet kapott a térség. Másfelől Eger érseki központ volt, mely befolyásolhatta a bontópereket.

Historiográfiai áttekintés és forrásadottságok

A válásokkal foglalkozó szakirodalom elég széles körű. A jogi munkáktól a történeti áttekintéseken keresztül az esettanulmányokig rengeteg cikk, tanulmány, könyv foglalkozott már ezzel a társadalmi jelenséggel jellemzően valamilyen speciális szempontból közelítve meg a témát. Emiatt három nagyobb csoportot lehet alkotni ezekből a munkákból.

Az elsőbe tartoznak azok a szövegek, amelyek a jogi háttér formálódásával foglalkoznak. Ide sorolhatóak azok a bírói, ügyvédi, jogászi cikkek, melyek folyóiratokban jelentek meg, és mindössze egyetlen törvény vagy épp rendelet szövegével, értelmezésével, hatásával foglalkoznak. Példaként említhetjük Sztehlo Kornélt,⁴ illetve Tóth Gáspárt,⁵ akik a Házassági törvényről és egyéb váláshoz kapcsolódó témákról (például bontóokok, tartásdíj) jelentettek meg cikkeket. Kiemelendő Rév Erika munkája,⁶ ugyanis ő az előbbiekkal ellentétben

² 1919–1925. évi népmozgalmi statisztika. Szerk. Szél Tivadar. Magyar statisztikai közlemények Ú.S. 74. köt. Bp. 1929. 13.

³ 1919–1925. évi népmozgalmi statisztika i. m. 13.; 1919–1922. évi Kormányjelentés. 359.

⁴ *Sztehlo Kornél*: Vitás kérdések a házassági jog köréből. *Ügyvédek Lapja*, 1901. november 23. 5–6.; *Sztehlo Kornél*: Követelhet-e a nő tartásdíjat míg a házasság jogérvényesen fennáll? *Jogtudományi Közlöny*, 1874. július 22. 239–240.

⁵ *Tóth Gáspár*: A bíróságok és az új házassági törvény. *A Jog*, 1895. október 20. 289–299.; *Tóth Gáspár*: Az elhagyás nem bontó ok. *Jogtudományi Közlöny*, 1899. február 10. 45–46.

⁶ *Rév Erika*: *Válóperek krónikája*. Bp. 1986.

teljes áttekintést ad a magyar bontójog fejlődéséről, a kánonjog által szabályozott időszakról kezdve egészen a Családjogi törvény 1974-es módosításáig. Ezen jogszabályokat bontóperekkel támasztja alá és egészíti ki, így átláthatóbb képet kaphat az olvasó arról, hogy az egyes változtatások miként jelentek meg a budapesti válások során.

Ide kapcsolódik még Degré Alajos⁷ munkája is, melyben a polgári házasság kialakulásának lépcsőfokait veszi górcső alá, a Házassági törvény hatályba lépéséig. Ebből a munkából sokkal részletesebb képet lehet kapni a polgári házasság bevezetéséről, és ezáltal a válás intézményének állami kézbe vételét megelőző komoly politikai és jogi vitákról.

A második csoportba tartoznak a történeti áttekintő munkák. Ide sorolhatóak azok a művek, melyek a jogi változások mellett a politikai, társadalmi, történelmi eseményeket is feltárják. Ilyen például Roderick Phillips⁸ könyve, melyben egészen a kezdetekig nyúlt vissza, hogy rámutasson, hogyan alakult ki, és miért lett szüksége ilyesfajta lehetőségre a társadalomnak. De itt van a helye Nagy Sándor⁹ legújabb könyvének is, amely a legfrissebb a témában, de ebben leginkább a 18–19. század eseményeire fókuszál. Emellett számtalan további szempontot is adott, amely alapján a válásokat társadalomtörténeti és szociológiai szempontból vizsgálni lehet. Ezek az elemzések Heves vármegye vonatkozásában csak a kutatás későbbi fázisában valósíthatóak meg, mivel jelen dolgozat procedurális szempontból vizsgálja a bontópereket.

Fontos továbbá kiemelni Péter László¹⁰ tanulmányát, melyben részletesen elemzi az állam és az egyház viszonyát, továbbá bemutatja azokat az eseményeket, jogszabályokat melyek meghatározták, esetenként szabályozták ezt a köteléket.

A harmadik és egyben utolsó csoportot az esettanulmányok alkotják. Ide tartoznak azok a szövegek, amelyek egy-egy bontópert ragadnak ki az adott kontextusból, és ez alapján igyekeznek bemutatni az adott kor, illetve város szokásait vagy mindössze a válási procedúra menetét. Itt kiemelendő Kasza Georgina¹¹ és Mátay Mónika,¹² illetve mellettük Nagy Sándor¹³ másik munkája is,

⁷ Degré Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon. Jogtudományi Közlöny (1983) 1. sz. 36–42.

⁸ Roderick Phillips: Amit Isten összekötött... (A válás rövid története). Bp. 2004.

⁹ Nagy Sándor: „Engesztelhetetlen gyűlölet”: válás Budapesten (1850–1914). Bp. 2018.

¹⁰ Péter László: Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. In: Az Elbától keletre. Szerk. Péter László. Bp. 1998. 355–378.

¹¹ Kasza Georgina: „Mitsoda élet az ilyen!” Péter Krisztina contra Szóke László. (Egy reformkori válóper története). Acta Papensia (2004) 1–2. sz. 15–37.

¹² Mátay Mónika: Barta Gergely contra Zefer Mária: egy XIX. századi debreceni válóper dilemmái. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Bp. 2000. 244–274.

¹³ Nagy Sándor: Schosberger Ilona különös házassága. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Szerk. Halmos Károly et al. Bp. 2009. 48–57.

melyek az 1700-as évektől az 1800-as évek végéig szemezgettek Debrecenben és Budapesten lezajlott bontóperek közül.

A szakirodalom viszonylag sokfajta szemszögből foglalkozik ezzel a társadalmi jelenséggel, de leggyakrabban az 1894. évi XXXI. törvénycikk (a köznyelvben Házassági törvényként ismert) előzményeit, következményeit vizsgálják. A két világháború közötti időszak szinte vakfoltnak nevezhető, mindössze a huszadik század bontójogi összefoglalói, illetve a nagyobb áttekintő munkák szólnak róla,¹⁴ azok is csupán a jogszabályok változásait és az új rendeleteket vizsgálják. Ennélfogva a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak válóperes gyakorlatáról összefoglaló munka mindezedáig még nem született. Bár Rév Erika külön fejezetet szentel könyvében ennek a periódusnak, de részletesen nem foglalkozik ezzel az időszakkal. Továbbá Pap Tibor¹⁵ egy teljes tanulmányban mutatja meg a Forradalmi Kormányzótanács rendeletének előzményeit, azonban ő inkább a későbbi Családjogi törvény tükrében vizsgálja ezt az eseményt, és a kommün bukását követő bontójog szempontjából viszontagságos időszakról nem ejt szót.

A tágabb kutatási téma vizsgálatát a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában őrzött lajstromkönyvekkel kezdtem. Ezek olyan nagyméretű könyvek, melyekben minden, az egri törvényszékhez beérkezett ügyet rögzítettek, így például a büntetőpereket, a birtokrendezési ügyeket, a pénzügyi pereket, továbbá a bontópereket is. Összesen 34 ilyen kötet áll rendelkezésre az 1915 és 1949 közötti időszakból, melyekből kiválogattam a válásokat, és rendszereztem egy Excel táblázatban. 1915 és 1949 között 5941 válópert indítottak meg, azonban a fennmaradt peranyagok száma ennél jóval kisebb, mindössze 669 pertestet digitalizáltam. Ennek oka az, hogy a többi ügy az évek során vagy eltűnt, vagy pedig kiselejteztek 1972-ben hely-, illetve papírhiány miatt.

Az ügyek digitalizálása után az adatbázisban leszűrhetővé váltak a jelen dolgozathoz szükséges időszak perei. Annak érdekében, hogy a lehető legtöbb információ kiderüljön az eljárásról, illetve az abban szereplő házasságokról, minden házassági anyakönyvi bejegyzést összegyűjtöttem. Azonban három frigy külföldön kötöttet (kettő a mai Románia és egy a mai Csehország területén), így ezek anyakönyvei hiányoznak. Emellett egy másik házasság anyakönyvét semmilyen úton-módon nem tudtam megszerezni, így ennél is, mint a másik háromnál, csak a peranyagra támaszkodhattam. Az utólagos bejegyzésekből a legtöbb esetben kiderült a per végeredménye, emellett az újránházasságok esetében az is, hogy mikor kötöttek új házasságot. Ezekben az esetekben a pusztán véletlen segített hozzá ahhoz, hogy megtaláljam az új anyakönyvi bejegyzéseket, bízva abban, hogy ugyanazon a településen házasodtak újra.

¹⁴ *Cserbáné Nagy Andrea*: A házassági jog kodifikációi. PhD-értekezés. Miskolc 2012.; *Magyar jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 1996.

¹⁵ *Pap Tibor*: A házasság felbomlásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közöny* (1959) 2–3. sz. 61–68.

A fentiekén túl megvizsgáltam a sajtót is, ugyanis a korábbi időszakban előfordult, hogy egy-egy érdekes eset megjelent az újságokban. Ehhez átnéztem 1919. március 21-től az *Egri Újságot* (mely 1919-től kezdődően az *Egri Vörös Újság* nevet viselte, majd többször is nevet váltott: *Egri Munkás*, *Egri Népujság*). A sajtó azonban valószínűsíthetően az alacsony oldalszám miatt nem jelentetett meg válással kapcsolatos híreket. Bár rendeleteket lehozott az újság, a mindennapi életet érintő határozatok (például házasság; válás; törvénytelen gyermekek helyzete) nem a helyi sajtóban, hanem az irányító hatalom központi országos napilapjában, a *Népszavában*, valamint a szakpolitikai tematikájú *Proletárjogban* jelentek meg.

Ezeken felül fontos forrásként szolgáltak még a Statisztikai Hivatal által készített összesítések. Ilyen volt a *Statisztikai Évkönyv*, melynek 1880-tól egészen 1934-ig mindegyik évfolyamát felhasználtam, hogy egy közel teljes képet adhassak az országos kontextusról. Emellett kiemelendő az *1919–1925. évi népmozgalmi statisztika*, illetve a vonatkozó év *Kormányjelentése*, melyek szintén az adatok pontosításához járultak hozzá, illetve megerősítették azt a tényt, hogy a dolgozat gerincét képező időszakból nincsenek országos és lokális adatok, viszont utalásokat tettek a válások számának növekedésére, melyet később a szakirodalom átvett, és alaptételként kezelte.

Történeti előzmények

„Vajon egy megrohadt kötelék, miért felbonthatatlan?“¹⁶: a felekezeti jogok és az egyházi bíróságok időszaka

Az alapvető álláspont, ami a katolikus doktrínához köthető, hogy az érvényesen megkötött házasságot nem lehetett felbontani, „*Amit tehát az Isten egybekötött, ember el ne válassza*“¹⁷ – szól a jól ismert idézet a Bibliából. Európában, ahol a kereszténység igen nagy teret hódított magának, ez az elv szilárdan tartotta magát, azonban mégis előfordultak esetek, melyekben a katolikus egyház végül a házasság érvénytelenítése mellett döntött. Ezen eljárások legfontosabb része a bizonyítékok felsorakoztatása volt, mely szakértői szemlével, tanúkihallgatással és eskütételi eljárással társult, és ezek segítségével igyekezett a bíró döntést hozni.¹⁸

Később, a 16. században a reformáció kétségbe vonta a házasságok felbonthatatlanságát. A protestáns reformerek szerint ugyanis a házasság egy polgári szerződés, ebből fakadóan az ehhez kapcsolódó ügyek mind a világi bíróságok hatáskörébe tartoznak, vagyis felbonthatóvá is válnak.¹⁹ A 17. század elejére kialakult az a helyzet Európában, hogy a házasság felbontása csak azokban az

¹⁶ Voltaire mondását Rév Erika idézi. Rév E.: Váloperek krónikája i. m. 11.

¹⁷ Márk evangéliuma 10:9

¹⁸ Magyar jogtörténet i. m. 66–67.

¹⁹ Phillips, R.: Amit Isten összekötött i. m. 75.

országokban volt lehetetlen vállalkozás, melyekben a római katolikus vallás szilárdan tartotta magát a protestáns felekezetekkel szemben.²⁰

Magyarországon sokáig ebben is az egyházi szokásjog volt a meghatározó. Azonban a 19. század második felében az állam egyre több rendeletet, jogi szabályozást léptetett életbe, mellyel az egyház jogkörei folyamatosan csökkentek, így a polgári intézmények és a világi törvényhozás egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak saját maguknak a házasságok kötésével és felbontásával kapcsolatos ügyekben.²¹

Évszázadokon keresztül tehát az egyházak feladata volt a házasságokkal kapcsolatos kérdések megoldása, illetve az ezzel kapcsolatos bíraskodás joga is őket illette. Minden felekezet a saját szokásjoga alapján járt el ezekben az ügyekben. A 19. század második felében négyféle házassági jog volt érvényben Magyarországon, ami kaotikus helyzetet eredményezett a joggyakorlatban.²² A római és a görögkatolikusok a kánonjog szerint elzárkóztak a házasság felbontásától. A házasságot érvényteleníteni lehetett abban az esetben, hogyha az ok, amelyre az egyik fél hivatkozott, már a házasság megkötését is lehetetlenné tette volna, ilyen volt például a kényszer hatására létrejött frigy.²³ Ez abban különbözik a felbontástól, hogy ebben az esetben az egyházi bíróság azt nyilvánította ki, hogy a tárgyalt házasság sosem létezett, tehát érvénytelen volt.²⁴ Emellett azonban a feleknek lehetőségük volt az ágytól-asztaltól való elválasztásra. A „*separationes a mensa et thoro*”-ra akkor került sor, hogyha veszélybe került az igaz hit vagy az egyik fél testi, lelki épisége. Ebben az esetben felmentették a feleket az együttélés kötelessége alól, azonban a házasságuk továbbra is érvényesnek számított, így nem volt lehetőség az újrَاهázasodásra.²⁵

A görögkeletiek az 1868: IX. törvénycikk alapján jártak el.²⁶ Ennek értelmében a saját egyházuk szokásjoga volt az irányadó. Az evangélikusokra és a reformátusokra II. József házassági pátense volt érvényes egészen II. Lipót uralkodásának kezdetéig, végül az 1791-ben megalkotott XXVI. törvénycikk szabályozta a protestánsok jogállását. Protestáns egyházi bíróságokat kellett volna

²⁰ Phillips, R.: Amit Isten összekötött i. m. 51.

²¹ Phillips, R.: Amit Isten összekötött i. m. 75. Ehhez a folymathoz lásd bővebben: Degré A.: A polgári házasság i. m. 36–42.

²² Degré A.: A polgári házasság i. m. 39. Ezen felül további négygel egészíthető ki ez a felsorolás, azonban ezek mind Erdély területének felekezeteire vonatkoztak: erdélyi református egyház (saját joga), erdélyi evangélikus egyház (1870-ben létrejött házassági szervezete), erdélyi izraeliták (Osztrák Polgári Törvénykönyv), unitárius (házassági törvényeik) lásd bővebben: Tamási Anna Éva: A veszprémi és a székesfehérvári szentszékek törvénykezési gyakorlata házassági perekben 1850–1920. Doktori disszertáció. Szeged 2017. 46–47.

²³ Magyar jogtörténet i. m. 127.

²⁴ Phillips, R.: Amit Isten összekötött i. m. 18.

²⁵ Phillips, R.: Amit Isten összekötött i. m. 23.

²⁶ Tamási A.: Szentszékek törvénykezési gyakorlata i. m. 46.

felállítaniuk, azonban erre nem került sor, így a világi bíróságok hoztak ítéletet ezekben az ügyekben.²⁷

Végül pedig az izraelitákra az 1863. évi udvari kancelláriai rendelet vonatkozott, ugyanis a keresztény válásokkal ellentétben a zsidóknál nagyobb zavar uralkodott a gyakorlatban, hiszen egyik jogszabály sem adott a bíróknak vagy a feleknek konkrét utasítást az eljárásról, így a legtöbb esetben a bírók elfogadták a felek akaratát, a válóperes procedúra pedig formálissá vált.²⁸ A joggyakorlat csak később mozdult el abba az irányba, hogy elkezdje egymáshoz közelíteni a keresztény és zsidó válópereket – ezáltal nem tartva tiszteletben az izraelita szokásjogot – úgy, hogy az utóbbiak esetében is komoly vizsgálatokat folytatott a válóokok után.²⁹ Vegyes házasságok esetén a két felekezet szokásjoga alapján kettős bírászkodás útján döntöttek a házasság sorsáról.³⁰

Az érvényben lévő házassági jogok miatt a válni akarók helyzete bonyolult és átláthatatlan volt.³¹ Tovább nehezítette a korban a helyzetüket az is, hogy a házasság felbontásának voltak további erkölcsi korlátai is, például az erőteljes nyomás a társadalom felől, mely inkább egyben tartotta az elromlott kapcsolatokat is, hiszen a közvélemény negatívan, kiközösítő módon ítélte meg az elvált embereket. Emellett a nők alárendelt pozíciója és az ebből fakadó gazdasági kilátástalanság is sok feleséget irányíthatott kényszerpályára.³² A válás és az elvált emberek helyzete, illetve megítélése főleg a 19. század végén fordult pozitívabb irányba, megjelent ugyanis az általános társadalmi igény, hogy egységes legyen a házassági jog, és emellett egyenlő legyen a bírászkodás.³³

Az új törvény 1894-es bevezetéséig a válással végződött házasságok száma országosan és vármegyei viszonylatban aránylag alacsony szinten mozogott, a fenti okokból kifolyólag.³⁴

²⁷ Degré A.: A polgári házasság i. m. 37.

²⁸ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m.. 207. Továbbá részletesen foglalkozik az izraelita szokásjoggal, a válások menetével és a felekezet helyzetével: Nagy S.: Schosberger Ilona i. m. 48–57.; Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 206–211.

²⁹ Sztehló Kornél: A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben. Bp. 1890. 80.

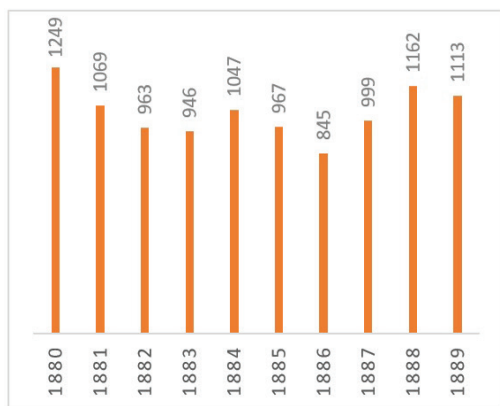
³⁰ Magyar jogtörténet i. m. 118.

³¹ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m.; Mátay M.: Debreceni válóper i. m.; Mátay Mónika: Törvényszéki játszmák: válás Debrecenben 1793–1848. Debrecen 2006.; Kasza G.: „Mitsoda élet...” i. m.

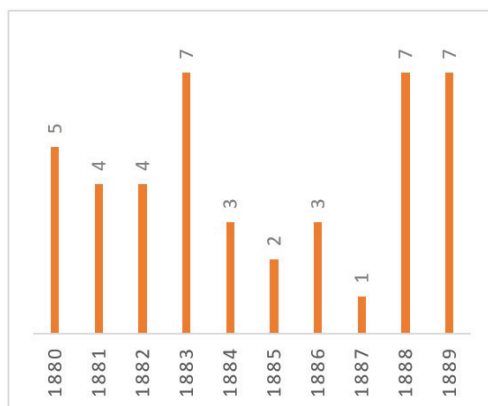
³² Mátay M.: Debreceni válóper i. m.

³³ Rév E.: Válóperek krónikája i. m. 13.

³⁴ Az 1890-es évvel (kiadás szerint 1892-ben) megszakad ezen adatok rendszeres közlése. Valószínűsíthető, hogy a Statisztikai Hivatal az adatközlés szabályainak rendezésére várt, hiszen ekkor már éles viták folynak a parlamentben és a jogi életben a Házassági törvényről. 1894-ben indul az új évfolyam, és a második számban közzétették országosan összesítve az elválással végződő házasságok számát.

1. ábra: Elválással felbomlott házasságok száma országosan a római katolikus érvénytelenítések nélkül (1880–1889)
(forrás: Statisztikai Évkönyv, 1880–1889.)

2. ábra: Elválással felbomlott házasságok száma Heves vármegyében a római katolikus érvénytelenítések nélkül (1880–1889)
(forrás: Statisztikai Évkönyv, 1880–1889.)

„...a házasságnak, mint közerkölcsiségi és társadalmi tényezőnek védelmezéséről és fentartásáról van szó”³⁵ – az 1894. évi XXXI. törvénycikk

A korábbi fejezetben ismertetett kaotikus és átláthatatlan helyzet miatt nem sokkal a kiegyezés után megjelent az igény egy egységes, polgári házassági törvény megalkotására. Ennek a törekvésnek az általános célja az volt, hogy a házasságot polgári tisztviselő előtt kelljen kötni, illetve az ezzel kapcsolatos pereket (például a felbontásokat) az állami bíróságok tárgyalják.³⁶

A jogászai körökre is nagy hatással voltak ezen törekvések, és viták alakultak ki az ezzel kapcsolatos törvény jellegéről.³⁷ Mindenképpen említést érdemel, hogy a kor egyik legnevesebb ügyvédje, Sztehlo Kornél száznál is több paragrafusból álló, terjedelmes törvényjavaslatot készített.³⁸

Bár a jogászok, ügyvédek köreiből az álláspontok és a nézetek eléggé különbözőek voltak, mégis egységes volt az a meggyőződés, hogy a házasság felbontása csupán rendkívüli esemény maradjon, következésképpen úgy gondolták, hogy a hangsúlynak a házasság megvédésén kell lennie, és a bontóper csak kivételes eszköz lehetett, a legvégső esetben, mikor az életközösség már elviselhetetlenné vált.³⁹

³⁵ Sztehlo K.: Házassági elválás i. m. 149.

³⁶ Degré A.: A polgári házasság i. m. 40.

³⁷ Uo.

³⁸ Sztehlo Kornél: Törvényjavaslat a házasság kötésének és felbontásának lehetőségéről. Bp. 1880.

³⁹ Rév E.: Váloperek krónikája i. m. 17.

A törvénytervezetek számos parlamenti és szakpolitikai vitát generáltak, de végül 1893. december 2-án szavazásra bocsátották a törvényt a parlamentben, és egy évvel később, december 9-én szentesítette az uralkodó.⁴⁰

1895. október 1-jével emelkedett jogerőre a Házassági törvény, ami egységes és átlátható rendszert teremtett. Egy alapos, precíz és jól átgondolt jogszabályról volt szó, mely szerint a házasság alapját az illetékes polgári tisztviselő előtt kötött frigy adja.⁴¹ Emellett fontos kiemelni, hogy minden házassággal kapcsolatos ügyet az állami bíróságok hatáskörébe helyeztek, a perekben az illetékes törvényszékek első fokon hoztak ítéletet, ami után volt lehetőség a fellebbezésre. A törvény 150 paragrafusból és tíz fejezetből állt össze, amiben foglalkozott az eljegyzéssel; a házassági akadályokkal; a házasság megkötésével és érvénytelenségével; a házasság felbontásával; az ágytól-asztaltól való elválasztással, és külön kitért a külföldi házasságok helyzetére, emellett az utolsó három fejezet szólt a büntető, vegyes és záró határozatokról.⁴²

Jelen dolgozat témájából adódóan, a felbontással foglalkozó rész a kiemlendő. Az erre vonatkozó fejezet egyik fő eleme a vétkeességi elv. Ez a gyakorlatban annyit, jelentett, hogy csakis akkor volt felbontható egy házasság, ha a férj, vagy a feleség, vagy esetleg mindketten vétettek a házasság normái ellen.⁴³ Ezáltal a bontóperben eljáró bíróság minden ügyben megállapította, melyik fél a vétkes és ezt a végítéletbe be is vezették. Ez bizonyos esetekben retorzióval járt, például házasságtörés esetén a vétkes fél nem házasodhatott össze azzal, akivel a tettet elkövette, továbbá gyakran a vétkes félnek kellett a per költségeit viselnie.

A házasságot csak és kizárólag a törvényben felsorolt válóokok alapján lehetett felbontani, emiatt a korábbiakhoz képest újfajta szisztémát hozott létre, amely immáron nem függött a felekezeti hovatartozástól vagy egyéb tulajdonságoktól.⁴⁴ Megkülönböztetünk kétféle csoportot. Elsőként a feltétlen bontóokok, melyek lényege, hogy ha az adott ok bizonyítást nyert, akkor a bíróságnak fel kellett bontania a házasságot. Ilyen volt például a házasságtörés, a kettős házasság, a jogos ok nélküli elhagyás (mely mögé rejtették a felek azt, ha közös megegyezéssel akartak válni, ez a korban ugyanis másként lehetetlen volt), a súlyos bántalmazás vagy szélsőséges esetben a másik életének veszélyeztetése, illetve ha az egyik felet börtönbüntetésre vagy halálra ítélik. Ezzel szemben voltak még feltételes bontóokok, melynek fennállása esetén a bírónak mérlegre kellett tennie, hogy az életközösség a felek között valóban annyira megromlott-e, vagy a felperes számára oly mértékben elviselhetetlen-e, hogy emiatt ki kell mondani a válást. Ebbe a csoportba tartozott a házastársi kötelesség megsértése, a közös gyermek bűncselekmény elkövetésére nevelése, de

⁴⁰ Cserbáné Nagy A.: Házassági jog i. m. 23–24.

⁴¹ Magyar jogtörténet i. m. 118.

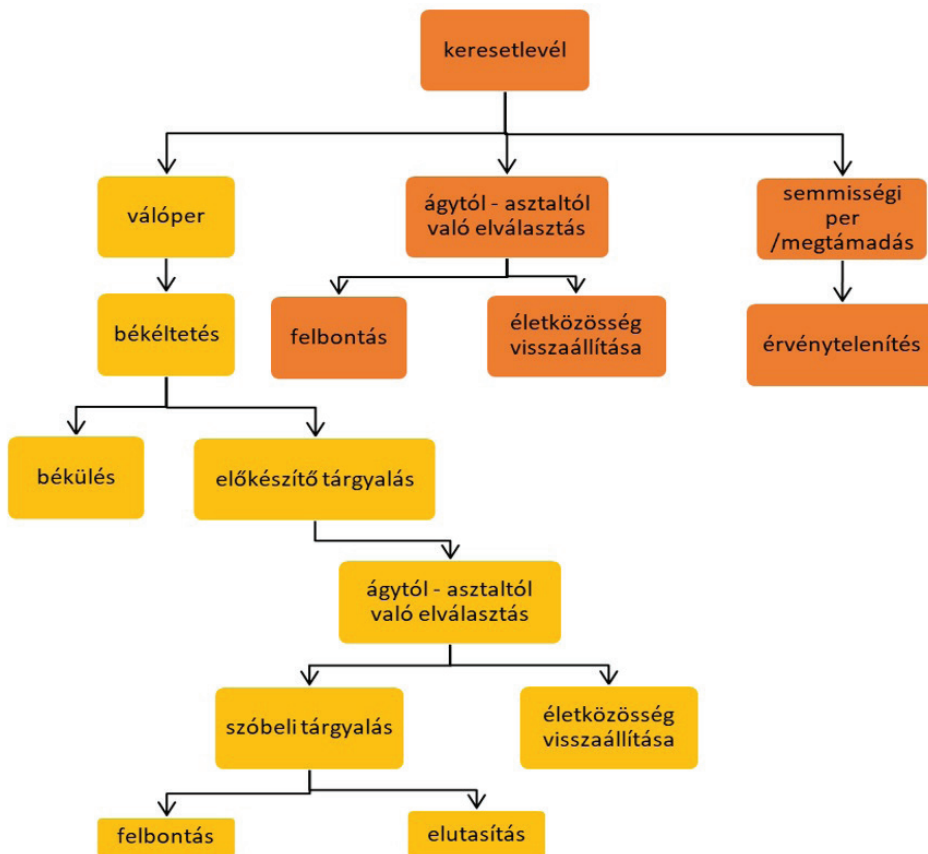
⁴² Rév E.: Váloperek krónikája i. m. 17–21.

⁴³ Rév E.: Váloperek krónikája i. m. 17–18.

⁴⁴ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 211.

ide sorolható az erkölcstelen életvitel és az is, ha az egyik felet öt évnél rövidebb szabadságvesztésre ítélik.⁴⁵

A törvény bevezetése utáni időszak az ügymenetben azonban nem volt kifejezetten zökkenőmentes, ugyanis azon válóperek nagy részét, melyeket 1895. október 1-ig nem zártak le, újra kellett kezdeni, hiszen olyan felekezeti okokra hivatkoztak korábban, amelyek az új törvénnyel inkompatibilisek voltak.⁴⁶ A jogszabály egyébként nem szólt a procedúráról, emiatt a következőkben ismertetett ügymenetet a korábbi időszak polgári peres eljárását említő szakirodalom,⁴⁷ a feldolgozott Heves vármegyei válóperek, illetve az 1911. évi I. számú polgári perrendtartásról szóló törvény alapján készítettem el, melyen a válóperes procedúra mellett a felek egyéb lehetőségeit is ábrázoltam a 3. ábrán.

3. ábra: A házasság felbontásának procedúrája 1895 után
(saját szerkesztésű ábra)

⁴⁵ Magyar jogtörténet i. m. 120.; Rév E.: Válóperek krónikája i. m. 18.

⁴⁶ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 211.

⁴⁷ Kasza G.: „Mitsoda élet...” i. m.; Magyar jogtörténet i. m.; Rév E.: Válóperek krónikája i. m.

A válóperes folyamat a keresetlevél beadásával vette kezdetét. Ebben szerepelnie kellett a felperes és az alperes családi és utónevének, foglalkozásának és lakhelyének. Emellett feltüntették a házasságuk helyét és idejét is. A kereset további részében a felperes előadta azokat a tényeket, történéseket, amelyek miatt elindította a procedúrát, és felsorolta azokat a paragrafusokat, melyekre hivatkozva kérte a házasság felbontását. Szót ejtettek továbbá arról is, hogy született-e gyermek a házasságból, ha igen, mennyi és mikor.⁴⁸

Ezután következett a békéltetés. Az 1911. évi I. számú perrendtartásról szóló törvény az illetékes törvényszékek hatáskörébe helyezte a békéltetéseket. A Heves vármegyében fennmaradt iratok igencsak formálisak, általában annyit vettek jegyzőkönyvbe, hogy megjelentek-e a felek, illetve hogy mi az álláspontjuk, óhajtják vagy nem a házasság felbontását.

Ezt követően kezdődött az előkészítő eljárás, mely nem nyilvánosan zajlott. Ebben a szakaszban a feleknek meg kellett jelenniük a bíróság előtt, ahol a bíróság felülvizsgálhatta a bontóok időszerűségét/elévülését is. Amennyiben az eljárás tovább folytatódott, úgy a bíróság elrendelte a különélést, mely gyakorlatilag az ágytól-asztaltól való elválasztás volt, melyet minimum hat, maximum tizenkét hónapra lehetett elrendelni, és egy automatikus szakaszát jelentette az ügymenetnek, nem pedig a felek önálló döntését. Ez a rész azt a célt szolgálta, hogy a felek még meggondolhassák magukat a válást illetően, ezzel is próbálták védeni a házasságokat. Ha a felek helyreállították az életközösséget, akkor a per megszűnt, ha viszont nem, akkor a különélés letelte után három hónappal a felperesnek kérvényt vagy az alperesnek viszontkeresetet kellett beadnia, melyben a válóper folytatására kérte a bíróságot. Ellenkező esetben nem indult meg az eljárás.⁴⁹ Szélsőséges esetben mellőzhatték az ágytól-asztaltól való elválasztás elrendelését, ha a házaspár békülésére semmilyen esély nem volt.

Amennyiben időben beadták a kérvényt, vagy mellőzte a törvényszék a különélést, a bíróság a kitűzött határnapon megtartotta a szóbeli tárgyalást. Ebben a szakaszban meghallgatták a feleket és a tanúkat is, majd a bíróság meghozta az ítéletet. A válópereknek két végkimenetele lehetett.⁵⁰ Egyfelől véget érhetett elutasítással, ebben az esetben a házasság jogerős maradt, a pert pedig megszüntették. Ez főleg olyan esetekben történhetett meg, ha a bíróság úgy találta, hogy az életközösség nincs annyira feldúlva (vagy az érintettek nem tudták bizonyítani a bontóokat), hogy a házasságot fel kelljen bontani. Másfelől pedig véget érhetett felbontással is, ami a felek szempontjából a legkedvezőbb végkimenetel volt. Ebben az esetben a bíróság a törvény megfelelő paragrafusára hivatkozva, illetve a vétkes felet – vagy feleket – megjelölve felbontotta a házasságot. A végítéletben rendezték el a gyermekekkel és a nőtartással kapcsolatos kérdésköröket is.

⁴⁸ Kasza G.: „Mitsoda élet...” i. m. 19–20.

⁴⁹ Rév E.: Válóperek rónikája i. m. 21.

⁵⁰ Uo.

Az illetékes törvényszék első fokon hozott ítéletet, ezután volt lehetősége az egyik vagy a másik félnek a fellebbezésre. Ekkor az ítélőtábla – a bírósági szervezet harmadik szintjén álló szerv – hozott döntést, amit szintén megfellebbezettek, így ebben az esetben az ügyet a Kúria hagyhatta jóvá, helyezhette hatályon kívül vagy változtathatta meg.⁵¹ 1907-ig minden bontóperben kötelező volt a fellebbevitel, melyeket itt tárgyaltak, viszont az ebben az évben hatályba léptetett XVII. törvénycikkkel igyekeztek tehermentesíteni a Kúriát, innentől a fellebbezések először a megfelelő ítélőtáblára kerültek.⁵²

Fontos megemlíteni, hogy az ágytól-asztaltól való elválasztás helyzetének önálló procedúráként való rendezésével egyértelműen a katolikus doktrínának tett engedményt a törvény. Ez önkéntes dolog volt, melyet az egyik félnek a bíróságon keresetben vagy viszontkeresetben kellett kérnie. Két év után lehett megváltoztatni felbontásra, de az életközösséget is bármikor, különösebb jogi probléma nélkül visszaállíthatta a pár, mindössze az eljáró bíróságon be kellett jelenteniük.⁵³

Emellett módjukban állt a házasság érvénytelenítése is. Külön kell választani a semmisségi és megtámadási pereket. Előbbinek nem volt kötött határideje, és azokra vonatkozott, akik a törvényben megfogalmazott tiltások ellenére kötöttek házasságot (vérrokonság, bigámia). Utóbbi esetben megtámadhatta az egyik fél a frigyét (kényszerre hivatkozva), de csak egy éven belül volt erre lehetősége. Mindkét eljárás végén úgy tekintettek a házasságra, mintha meg sem történt volna.⁵⁴

Mivel a procedura ennyi különböző elemből, illetve részből állt, melyek akár külön-külön egy évig is húzódhattak, így igencsak időigényes folyamatról beszélhetünk. Átlagosan 1894 és 1896 között – tehát a Házassági törvény megalkotásának és bevezetésének időszakában – több mint három évig tartott egy válóper, a huszadik század első évtizedére pedig mindössze másfél évre csökkent a bontóperek átlagos időtartama.⁵⁵

Azonban ha a jog és az eljárás útvesztője, illetve az igencsak hosszadalmas ítélethozatal nem volt elegendő visszatartó erő valakinek, akkor szót kell ejteni a költségekről, ami ezek közül az egyik legkomolyabb tényező volt. Egy válóper olyan összegeket emésztett fel, melyet nem engedhetett meg minden társadalmi réteg. A végösszeg folyamatosan nőtt, kezdve a bíróság és más hivatalok bélyegilletékben fizetendő díjával, majd az ügyvéd és a házasságvédő tiszteletdíjával, vagyis általánosságban elmondható, hogy egy per hossza kapcsolatban állt annak költségességével, azonban nem mindig voltak egyenes arányosságban.⁵⁶

⁵¹ Rév E.: Válóperek rónikája i. m. 21.

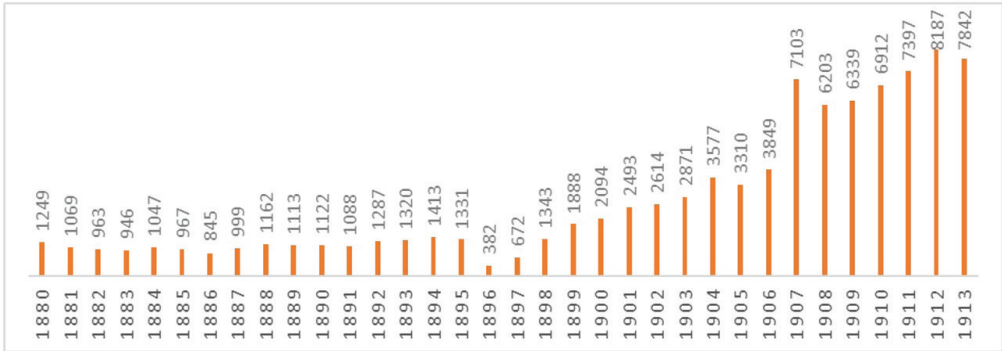
⁵² Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 213.

⁵³ Magyar jogtörténet i. m. 120.

⁵⁴ Rév E.: Válóperek krónikája i. m. 48.

⁵⁵ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 212.

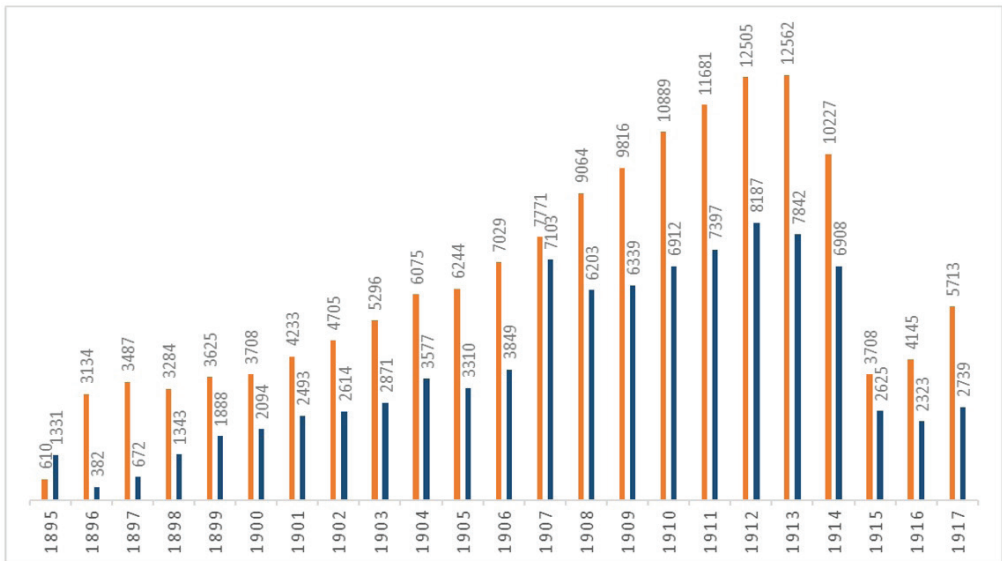
⁵⁶ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 245–253.

4. ábra: Elválással felbomlott házasságok száma országosan (1880–1913)

forrás: Statisztikai Évkönyv, 1880–1913.

Ha figyelembe vesszük a fent említett nehézségeket, akkor magyarázatot találunk a bontóperek számainak alakulására. Jól látható a fenti ábrám alapján, hogy a jogszabály bevezetése okozott némi bizonytalanságot a válni kívánók körében, hiszen harmadannyi házasság ért véget 1896-ban és 1897-ben felbontással, mint korábban. Ezt okozhatta a már fent említett hosszadalmas és költséges procedúra, illetve az is, hogy mindenkinek alkalmazkodnia kellett az új helyzethez, amit a törvény szabott meg. Azonban az idő előrehaladtával mind a felek, mind az ügyvédek megtalálták a járható utakat a válás eléréséhez, így a számok meredeken emelkedni kezdtek. Részletes megyei adat ebből az időszakból egészen 1915-ig nem állt rendelkezésemre.

5. ábra: Benyújtott válóperek (narancssárga) és elválással felbomlott házasságok (kék) száma országosan (1895–1917)

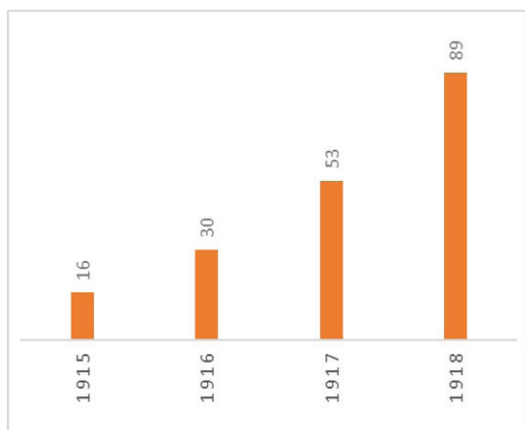
(forrás: Statisztikai Évkönyv, 1895–1917.)

1895. október 1-től közreadták a statisztikai évkönyvekben a válásokkal kapcsolatos ügyforgalmi adatokat, illetve egyéb részletes statisztikákat, melyek évenként rendszeresen megjelentek. A részletes statisztika olyan adatok közlését jelenti, mint a házasfelek utolsó együttlakása, az érvénytelenített házasságok időtartama, házassági perek típusai, vétkessé nyilvánítás, foglalkozásbeli eloszlás stb.⁵⁷ Jelen dolgozat szempontjából a legfontosabbak az ügyforgalommal kapcsolatos adatok, ugyanis így kiderül, hány válóper indult meg évente az országban (és a későbbiekben Heves vármegyéből is ilyen adatok állnak rendelkezésre). Ez alapján megfigyelhető egy folyamatosan és viszonylag egyenletesen, egészen az első világháborúig évről évre növekvő tendencia.

1907 után az emelkedést befolyásolhatta, hogy ettől az évtől már nem volt kötelező a fellebbvitel a Kúriára – a korábban említett tehermentesítés miatt –, így egyszerűbbé és gyorsabban lebonyolíthatóvá vált a procedúra.⁵⁸

1914-től pedig megindult egy igencsak meredek esése a számoknak. Ennek egyértelmű oka a világháború lehetett, mely egy létbizonytalansággal teli időszakot hozott magával. Már az 1914-es évben elkezdődött a csökkenés, és 1915-re harmadára esett vissza a benyújtott válóperek száma. Ekkortól megfigyelhető egy lassú emelkedés. Itt fontos megjegyezni, hogy a háború utolsó évéből nincsen országos adat. Azonban ebből az időszakból nem csak országos számok álltak a rendelkezésemre, ugyanis a Heves Megyei Levéltárban megtalálható lajstromkönyvekből kiderül, hány válást indítottak az egri törvényszék illetőségi területén 1915-től egészen 1949-ig.

Akárcsak országosan, lokálisan is megfigyelhető az emelkedés. Látható tehát, hogy bár a világháború kezdetben visszafogta és csökkentette a válópereket, azonban néhány év alatt ismét emelkedésnek indultak a számok, és a háború utáni években már jelentős kiugrás figyelhető meg. Egyértelműen kijelenthető tehát, hogy a Házassági törvénnyel új időszámítás vette kezdetét a magyar bontójogban.

6. ábra: Benyújtott válóperek száma Heves vármegyében (1915–1918)
(forrás: MNL HML VII. 1. c. 166–169.)

⁵⁷ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 479.

⁵⁸ Nagy S.: „Engesztelhetetlen gyűlölet” i. m. 213–214.

Forradalom és ellenforradalom a bontójogban

„...amikor nincsen szükség a házasság intézményének jogi szabályozására”⁵⁹ – a Tanácsköztársaság

A bontóperek szempontjából alapvetően két rendelet jogerőre emelkedése határozta meg ezt az időszakot. Ezek szemlélete, elképzelése a válóperekről – nyilvánvalóan világnézeti okok miatt – élesen ellentétes volt a korábbi szabályozással, ami nagymértékben befolyásolta a statisztikai adatok alakulását is. Ahogy az előző fejezetben már utaltam rá, a Házassági törvény idején mindenki számára érthető, egységes jogrendet kívántak életbe léptetni, emellett azonban a jogszabály segítségével a lehetőségeket szigorították és leszűkítették, ezzel igyekeztek védeni a házasságokat.

A Tanácsköztársaság idején a döntéshozók más szemszögből igyekeztek megközelíteni a bontópereket, melynek alapját az adta, hogy a rosszul működő, mindössze formálisan és kényszerből fenntartott, esetleg a világháború hatására tönkrement vagy túl gyorsan megkötött házasságokat egyszerűen, gyorsan és komplikációk nélkül fel lehessen bontani. Ez az elképzelés teljesen figyelmen kívül hagyta a tényt, hogy a válások száma ennek hatására nő vagy csökken, a cél az átlátható és könnyített eljárásrend kialakítása volt.

Sajnos a dolgozatom szempontjából kulcsfontosságú időszakból (1918 és 1920 között) nincsenek országos adatok. Ennek több oka is van. Alapvetően nehezítette a Statisztikai Hivatal működését az első világháború, majd az azt követő kaotikus időszak, melynek során elemi szinten omlott össze az ország. 1925-ben jelent meg az a *Statisztikai Évkönyv*, mely tartalmazta az 1919-től 1922-ig tartó periódust, és már ennek előszavában megfogalmazták a készítők, hogy „ez az évkönyv is magán viseli az anyagát képező időszak zavaros állapotainak képét”.⁶⁰ A könyv táblázatai ugyanis töredékesek, és jellemzően 1919/1920 adatai nincsenek meg, mert ebben az időben részben megszűnt bizonyos adatok gyűjtése, vagy pedig utólag történt meg, ami rengeteg energiabefektetést követelt a hivatal munkatársaitól. Már ebből is, illetve az ehhez készült kormányjelentésből, valamint a négy évvel később megjelent *1919–1925. évi népmozgalomból* is hiányoznak a válásokkal kapcsolatos információk. Szél Tivadar a *Statisztikai Szemlében* közölt cikkében ezt írta erről: „a háborút közvetlen követő évek törvénykezéseinek lanyhasága, sőt a vonatkozó statisztika szünete is megtöri az elválások történeti idősorának progresszióját(...)”.⁶¹ Ebből már egyértelműen kiderül, hogy semmiféle információt nem gyűjtöttek a proletárdiktatúra és az azt követő visszaállítás idejéből. Ennek magyarázata, hogy úgy tekintették, a bíróságok működése szünetelt a Forradalmi Kormányzótanács irányítása alatt. Ez nemcsak egy szubjektív felfogás volt, hanem – ahogyan azt később látni fogjuk – mindezt rendeletben rögzítették. Emellett a Tanácsköztársaság összeom-

⁵⁹ Proletárjog (1919) 5. sz. 38.

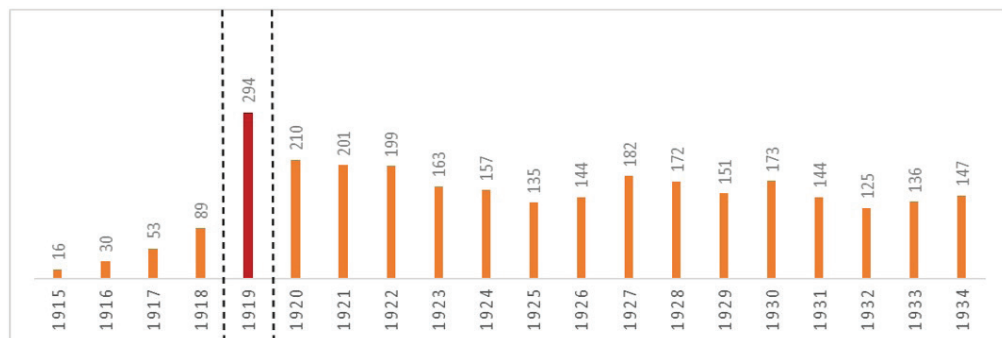
⁶⁰ Statisztikai Évkönyv 1919–1922. Előszó

⁶¹ Szél Tivadar: Az elválások újabb alakulása. Statisztikai Szemle (1934) 9. sz. 758.

lása után minden akkor felbontott házasságot újra érvényesnek nyilvánítottak, amivel gyakorlatilag ellehetetlenítették a válással kapcsolatos adatok gyűjtését.

A trianoni békekötés után növekedés figyelhető meg, 1921-ben és 1922-ben. Ezt a növekedést valószínűleg a visszaállítás időszaka okozta, ugyanis a Tanácsköztársaságot követő két új kormány minden módszert megragadott, hogy a Forradalmi Kormányzótanács felbontó végzéseit érvénytelenítse. Ezáltal a legtöbb bontópert újra kellett tárgyalni, illetve amelyekben nem hoztak végzést korábban, azokban ismét tárgyalás kezdődött. Ezek a kétszer tárgyalt perek 1921 körül fejeződtek be. Fontos kiemelni azonban, hogy ezek már a trianoni Magyarország területére vonatkozó adatok, így bár hasonlóknak tűnnek a számok a háború előttihez, mivel azonban ez már a lakosság egyharmadára vonatkozik, így a válások aránya jóval magasabbak voltak 1921 után.

Az országos adatokkal ellentétben Heves vármegyében a korábbi adatgyűjtésnek köszönhetően pontos adatokat tudtam vizsgálni. A 7. ábra mutatja, hogy az első világháború idején volt egy lassabb emelkedés, ami után következett egyfajta tetőzés, ugyanis 1919-ben hirtelen 294 darab lett a benyújtott perek száma, ekkora kiugrás nem figyelhető meg a következő években. Szinte a semmiből a háromszorosa lett az előző évinek, tehát Heves megyében láthatóan komoly változásokat hozott a Forradalmi Kormányzótanács XCIX/1919. számú rendelete.⁶²

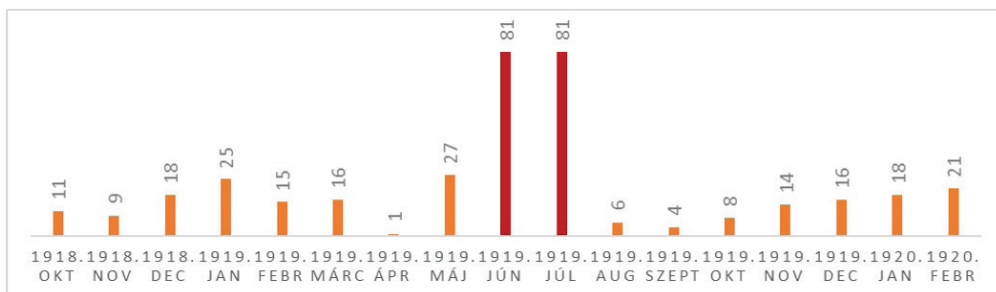

7. ábra: Benyújtott válóperek száma Heves vármegyében (1915–1934)

(forrás: MNL HML VII. 1. c. 166–177, 281–287.)

Ahogy a fenti ábrán látható, már az éves bontásban is feltűnő év volt a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak. Azonban ahhoz, hogy teljes bizonyossággal kijelenthessem, hogy a kiugrást a Forradalmi Kormányzótanács rendelete okozta, meg kellett vizsgálnom az évet hónapokra lebontva.

⁶² A Forradalmi Kormányzótanács és népbiztosságok rendeletei III. 37.

8. ábra: Beadott válóperek száma Heves vármegyében (1918. október–1920. február)
(forrás: MNL HML VII. 1. c. 168–170.)

Kontrollhónapoknak 1918 utolsó három és 1920 első kettő hónapját használtam. Így vált egyértelműen bizonyíthatóvá, hogy az új jogszabály idézte elő a hirtelen növekedést, hiszen a rendelet 1919. május 19-én emelkedett jogerőre. Előtte áprilisban valószínűleg a fennálló rend gyökeres megváltozása okozta zűrzavar és az ezzel járó kivárás miatt csökkenhetett a válások száma, hiszen ekkor még nem volt jogerős az új szabályozás, azonban a sajtó már közölte az egyszerűsítésre vonatkozó igényeket, továbbá szünetelt az ítélelhozatal a polgári perekben. Május utolsó harmadában (mindössze egy válóper indult a rendelet előtt, május 7-én) kezdődött az emelkedés, mert éppen csak bevezették az új jogszabályt, és valószínűleg ezt a társadalom csak egy kisebb része érzékelte elsőre. Ennek a folyamatnak június és július volt a csúcspontja, amikor havonta 81 válóper indítottak meg, ami közel ötszöröse volt a korábbiaknak. Valószínűsíthető, hogy ekkorra jutott el Heves vármegyében az emberek többségéhez az új rendelet híre. Augusztustól a visszaesést egyértelműen a Tanácsköztársaság bukása utáni instabil politikai és jogi helyzet okozta. Egészen a korábbi bontójog visszaállításáig, tehát októberig fontos kérdésként élhetett a válni kívánók fejében, hogy hogyan és miként tudják majd tárgyalásra juttatni a perüket, illetve milyen sorsa lesz a már felbontott házasságoknak. Miután jogerőre emelkedett a Friedrich István vezette kabinet 5166/1919. M. E. számú rendelete, a beadott perek száma is rendeződött, és megindultak az újratárgyalások, melyeket a dolgozat következő fejezetében tárgyalok.

Felmerül a kérdés ezek után, hogy mit is tartalmazott a rendelet, amely a fentiekben látott radikális mértékben befolyásolta a válóperes gyakorlatot. A társadalom többsége számára úgy tűnhetett, hogy az új rendelet szinte egyik napról a másikra, minden előzmény nélkül került bevezetésre, viszont azoknak, akik követték az országos sajtóban zajlott vitát, melyre később még részletesen visszatérek, nem volt újdonság. Több intézkedés is megelőzte a házasság felbontásáról szóló jogszabályt. Kezdeként 1919. március 22-én az igazságügyi népbiztos I. számú rendeletével minden bírósági tárgyalást elhalasztottak mind polgári, mind pedig büntetőperekben. Majd ezt követően két nappal később március 25-én felállították a forradalmi törvényszékeket. Ezek helyzetéről a IV. számú rendelet intézkedett. Minden politikához kapcsolódó ügyben a forra-

dalmi törvényszékek intézkedtek, míg az ezektől mentes perekben – például válóperekben – a korábban működő bíróságok hoztak ítéletet. Ezek ugyanis nem tűntek el, bár működésük az új helyzet felállításáig szünetelt. Az átmeneti időszakban a népbiztos jelölte ki a bírót és a két ülnököt, akik eljárak.⁶³

Hasonlóan a korábbi törvényhez, a Tanácsköztársaság idején bevezetett rendeletet is megelőzte némi vita. Huszonöt évvel azelőtt komoly és heves nézeteltérések támadtak mind a politikai, mind a jogászai körökben a jogszá-bály megszületésével kapcsolatosan, azonban az alapvető elképzelések megegyeztek, mégpedig, hogy a házasság védelme álljon a középpontban, és a válás utolsó eszköz legyen csupán. 1919-re azonban úgy tűnik, hogy széles tömegek körében jelent meg az igény, hogy lazítsanak a bontójogon, mely meglátszik a jogászok diskurzusában. A Szocialista Jogászok Szövetségének újságjában, a *Proletárjogban* jelent meg Engel Zsigmond *A kommunista állam családjoga* című cikke.⁶⁴ A lap társszerkesztője ebben kifejtette azokat a szükséges reformelképzeléseket, melyekre az országnak szerinte szüksége volt a családjog terén. Megjelennek itt olyan modernebb koncepciók, mint például a közös megegyezésen alapuló válás vagy az egyoldalú felbontás. Ez azért is kiemelendő, mert szöges ellentétben állt a korábbi törvény által képviselt elvvel, miszerint a „*megegyezéses felbontást nem ismerheti el, mert ellenkezik a házasság erkölcsi jellegével*”.⁶⁵ Engel emellett megjeleníti azt a lehetőséget is, hogy a házasságot fel kell bontani az egyik fél komoly kérelmére még abban az esetben is, ha a másik ez ellen tiltakozik. Ez szintén olyan felvetés, mely teljesen eltér a korábbi gondolkodástól és hagyománytól. Mindezen javaslatokkal a rendelet egészen új irányt képviselt a válóperekkel kapcsolatban. Ezen lehetőségek korábban elképzelhetetlenek voltak, és a házasságok védelme érdekében talán inkább igyekeztek elzárkózni tőlük. Mégis ez a cikk pontosan alátámasztja azt a tényt, hogy az átalakítás mögött – a háború miatt feltételezhető társadalmi igény mellett – volt egy erőteljes ideológiai jellegű megfontolás, melyben a végső cél a válás procedúrájának teljes leegyszerűsítése volt. Ugyanis úgy vélekedtek, hogy „*(...) maga a tervezet csak átmenet a teljes kommunizmushoz, amikor nincsen szükség a házasság intézményének jogi szabályozására*”.⁶⁶

Szthelo Kornél ügyvédhez hasonlóan Engel Zsigmond is megjelentette tervezetét az újságban.⁶⁷ Ebben már részletesebb képet tárt mindenki elé arról, hogyan kellene zajlania a házasságokkal kapcsolatos ügyeknek. A javaslatban a korábbi cikkében megjelent elképzeléseket egészítette ki. A válásokkal kapcsolatos tervezet megjelenése után a Szocialista Jogászok Szövetsége többször is nyilvános vitát hirdetett a témával kapcsolatban, melyet közölt a *Proletárjog*.⁶⁸

⁶³ A Forradalmi Kormányzótanács és népbiztosságok rendeletei III. 37.

⁶⁴ *Proletárjog* (1919) 1. sz. 5–6.

⁶⁵ *Ladányi István*: Házasságjogi kérdések. Jogtudományi Közlöny, 1919. január 12 9.

⁶⁶ *Proletárjog* (1919) 5. sz. 38.

⁶⁷ *Proletárjog* (1919) 3. sz. 19.

⁶⁸ *Babus Antal*: Fülepl Lajos az 1918–1919-es forradalmakban III. rész. Új Forrás (2002) 5.

Azonban az új hatalom bár mélyreható változtatásokat eszközölt, mégis végül a szélsőséges lehetőségektől (mint az egyoldalú bontás lehetősége) tartózkodott.⁶⁹ Ez abból is látszik, hogy a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 10-ei ülésén került napirendre Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos rendelettervezete a házasságok felbontásáról. Az erről készült jegyzőkönyv arról számol be, hogy a tervezetet egy módosítással fogadták el, mégpedig „*hogy a felek kölcsönös megegyezése alapján a házasság feltétlenül felbontandó, egyébként az összes életkörülmények figyelembevételével a házasság felbontása tekintetében a bíróság belátása szerint dönt*”.⁷⁰

Két okkal magyarázható ez a fajta változtatás. Az egyik, hogy a már korábban említett tervezet, ami a *Proletárjog*ban jelent meg, folyamatosan formálódott, csiszolódott, és végül szépen lassan szigorúbbá vált, mint a legelső verziója.⁷¹ A másik ok a politikai oldalon keresendő. 1919. március 25-én bevezették a VIII. számú rendeletet, mellyel minden együttélést házassággá nyilvánított a Forradalmi Kormányzótanács. Ez igencsak merész lépés volt, másnap már vissza is vonták. Vagy azért, mert tévedésből jelent meg, mint azt az igazságügyi népbiztos a *Proletárjog*nak küldött levelében állította,⁷² de nem zárható ki az sem, hogy a túl gyors változás felháborodást vagy ellenállást okozott. Annyi bizonyos, hogy az utóbbi állítást támasztja alá, hogy a marxista történetírás igyekezett mindenhonnan eltüntetni a rendelet nyomát, illetve hogy a házasságok felbontásánál már óvatosabban jártak el, módosították a Rónai Zoltán által beterjesztett kezdeti javaslatot.⁷³

1919-ben a házasság maradandósága tehát már korántsem játszott fontos szerepet, a cél a jog és az eljárás leegyszerűsítése, szabadabbá tétele volt. Arra törekedtek, hogy a felek ne tartsák fent a már korábban tönkrement, a jogszabályi szigor miatt mindössze formálisan fennálló házasságukat, illetve kiutat kínáljanak a háború miatt tönkrement kapcsolatokból is.⁷⁴ Emellett ezzel az intézkedéssel is a korábbi évszázadokban fennálló, a társadalmat és a társadalmi együttélést átható, alapvetően konzervatív-keresztény értékrend megváltoztatására tettek kísérletet.⁷⁵

sz.; *Proletárjog* (1919) 4. és 5. sz.

⁶⁹ *Babus A.*: Fülep Lajos i. m.

⁷⁰ *Imre Magda*: A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Bp. 1986. 399–400.

⁷¹ *Babus A.*: Fülep Lajos i. m.

⁷² *Pap T.*: Házasság felbomlásának problematikája i. m. 63.

⁷³ *Babus A.*: Fülep Lajos i. m.; *Halász Pál*: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp. 1959.

⁷⁴ *Rév E.*: Válogatások krónikája i. m. 53.

⁷⁵ A Tanácsköztársaság a szocialista ideológia szellemében a kapitalista társadalom eltörlésére törekedett, melynek keretében a polgári házasság is célkeresztbe került, ugyanis úgy gondolták, a házasság kötése és bontása minden esetben csakis a felekre tartozik mindenféle állami közreműködés vagy beavatkozás nélkül: *Pap T.*: Házasság felbomlásának problematikája i. m. 61–63. Jelen dolgozatban ennek eszmétörténeti hátterét bővebben nem tudom kibontani terjedelmi okok miatt. Bővebben lásd:

Az új rendelet a *Hogyan lehet a házasságot felbontani?* nevet kapta, melyet annak fontossága és központi szerepe miatt dolgozatomban címeül is választottam. Mindössze hét paragrafusa eltörpült a Házassági törvény azon 30 paragrafusa mellett, mely a válással foglalkozott. Az új szabályozás amellett, hogy megszabta, mikor lehetséges a válás, kitért arra is, hogy milyen esetben volt lehetséges. Ez azért is fontos, mert – ahogy korábban említettem – ezt az előző rendelkezés nem tette meg, nem szólt az ügymenetről.

Három alapvető különbség figyelhető meg a jogszabályok között. XCIX/1919. számú rendelet teljes mértékben szakított a vétkeességi elvvel. Az ítéletet hozó bírónak már nem kellett eldöntenie, melyik fél volt a hibás a házasság megromlásában, és nem kellett vétkesként megjelölnie a végítéletben.⁷⁶ Azt azonban fontos megemlíteni, hogy csak az a fél követelhetett tartásdíjat, „*aki a házasság felbontásában nem hibás (...)*”;⁷⁷ és emellett rászorult arra.

A második fontos különbség a felbontás szabályozása. Míg a Házassági törvény esetében szó volt feltételes és feltétlen bontóokokról, addig az új rendelet értelmében kétféle módon lehetett válni. Vagy a házaspár felek közösen kérték a felbontást, ebben az esetben ez önálló oknak minősült; vagy egyoldalúan kérte valamelyik fél, ebben az esetben a bíróságnak meg kellett vizsgálnia a házasság történetét.⁷⁸ Utóbbi esetben csak akkor bontották fel a házasságot, „*ha a házaspár felek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével oly körülményeket állapít meg [a bíróság – a szerző], amelyek miatt az életközösség további folytatását a házaspár feleknek nem lehet többé kötelességévé tenni*”.⁷⁹ Ez a kitétel azonban nagy hasonlóságot mutat a Házassági törvény 80. §-ának intézkedésével, mely szerint „*a házasság csak akkor bontható fel, ha a bíróság a házaspár felek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével meggyőződött arról: hogy a felsorolt okok valamelyike következtében a házassági viszony annyira fel van dülva, hogy a felbontást kérőre nézve a további életközösség elviselhetetlenné vált*”.⁸⁰ Gyakorlatilag a két szöveg megegyezik egymással. Ezzel az új rendelet azt sugallta, hogy nem kívánt egyelőre gyökeresen szakítani a Házassági törvény egyoldalú felbontást tiltó szándékával.

A harmadik alapvető különbség, hogy a XCIX/1919. számú rendelet értelmében a Tanácsköztársaság idején meghozott ítéletek ellen nem volt helye fellebbezésnek. Erre két ok miatt nem volt lehetőség, egyrészt a valóperes ügyekben való gyors eljárás koncepciójában egy fellebbezési eljárás csak komplikációkat eredményezett volna, másrészt az esetek döntő többségében

August Bebel: *A nő a szocializmusban*. Bp. 1957.; Friedrich Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Bp. 1949.; Karl Marx – Friedrich Engels: *Kommunista kiáltvány*. Bp. 1948.

⁷⁶ Rév E.: *Válóperek krónikája* i. m. 53.

⁷⁷ XCIX/1919. sz. rendelet 3.§

⁷⁸ Rév E.: *Válóperek krónikája* i. m. 53–54.

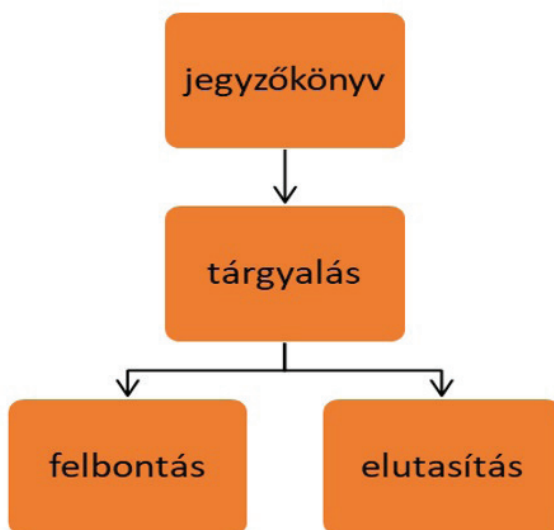
⁷⁹ XCIX/1919. sz. rendelet 2. §

⁸⁰ 1894:XXXI. tc. 80.§

az ítélet a felbontás volt, vagyis az új rendelkezés kielégítette a társadalmi igényt.

Ezek mellett a jogszabály tartalmazott olyan kivételes eseteket, melyek fennállása esetén a pert nem lehetett megindítani.⁸¹ Ilyen volt például, ha az egyik fél hadifogságba esett, a Vörös Hadsereg tagja volt, ha olyan megbízást teljesített, amelyre a kormány kérte fel. Abban az esetben, hogyha az egyik fél külföldön vagy megszállt területen tartózkodott, a rendelet kimondta, hogy megindítható a válóper, de csak akkor, ha az életközösség már legalább három éve megszakadt köztük. Ez történt Kiss Terézia és Csőke Ferencz válóperében.⁸² Előbbi azt állította a jegyzőkönyvben, hogy elhagyta férjét 1910-ben, és azóta különváltan éltek. A házasság felbontását kérte, azonban a férfi nem volt kihallgatható, mivel megszállt területen tartózkodott, a per ettől függetlenül (hiszen több mint 3 éve éltek külön) megindult, végzés végül egyéb okból nem született.

A rendelet paragrafusai, illetve az ügyek alapján felállítható annak az eljárásrendnek a modellje, amely alapján lezajlott egy-egy per.

9. ábrán: Válási procedúra a XCIX/1919. számú rendelet alapján
(saját szerkesztésű ábra)

Már első ránézésre is jól látszik a különbség. A korábbi, többszakaszos, különféle végkimenetek helyett két lépésben elérhették a felek a céljukat. Minden a jegyzőkönyv felvételével vette kezdetét. A korábbi keresetlevelekkel ellentétben, melyet a felperes írt és nyújtott be, a jegyzőkönyveket az anyakönyvve-

⁸¹ Pap T.: Házasság felbomlásának problematikája i. m. 66.

⁸² Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HML) VII. 1. c. 853/1919

zető vagy a bíróság vette fel. Bár semmilyen szabályozás nem volt arról, hogy ezeknek hogyan kellene kinézniük, mégis megfigyelhető a formai egységesség a dokumentumok között. Mindegyik bevezető szakasszal kezdődött, amely tartalmazta a felvétel helyét, idejét, az anyakönyvvezető, illetve a megjelent felek nevét. Előfordult, hogy már ezekben megjelölték, hogy az első vagy a második paragrafus alapján óhajtanak-e válni. Az irat ezután a felek mondanivalójával folytatódott. Elmondták, mikor és hol kötöttek házasságot egymással, majd külön a férj, illetve külön a feleség kijelentette, hogy válni kíván-e. Az ív ezen részében beszélhettek a felek a házasságukról, és indokolhatták meg döntésüket. Itt fontos megjegyezni, hogy erre semmi nem kötelezte őket. Elegendő volt csupán kinyilvánítani az akaratukat, és a bíróság ugyanúgy befogadta és megtárgyalta az ügyet. Jól illusztrálja ezt, hogy az egri válások mindössze 40%-ában található csupán magyarázat.

Végezetül be kellett számolniuk, született-e gyermekük a házasságból, ha igen, akkor a születési adatokat és a gyermek nevét is megadták, továbbá hogy vagyoni követelésük van-e a másik felé. A jegyzőkönyv a jelenlévők aláírásával zárult.

1919 májusa és 1919 októbere között – tehát a fenti rendelet hatálya alatt – 207 válópert indítottak az egri törvényszék illetőségi területén, amelyből mindössze 98 ügy maradt meg. Azonban a végső adat 91 irat, ennek oka, hogy a lajstromkönyvekbe bevezették a csatolmányokat, illetve egyéb duplikációkat, és a végső számításnál ezeket egynek számoltam.

A 91 ügyből 70 indult a fentebb ismertetett jegyzőkönyvvel. Ebből a 70-ből mindössze 28 esetben adtak indoklást a felek, hogy miért kívánnak válni. A bontóokok viszonylag változatosak, többségükben hűtlenségi és elhagyásos esetek. Utóbbira példa Sipos Ferenc és Nagy Verona válópere.⁸³ Ők kölcsönösen kérték házasságuk felbontását, miután a nő elhagyta férjét, „ezen lépésre a férjével szemben érzett ellenszenv készítette”⁸⁴ – fogalmazta meg a kiskörei anyakönyvvezető. Az ilyen eseteknél ritka volt a túlzott részletesség, a felek és a bíróság is megelégedett annyival, hogy mikor történt az elhagyás, és hogy azóta különváltak élnek-e.

Azonban olykor egészen egyedi bontóokok is előkerültek. Például Grégász Mihály Szomora Anna ellen indított válóperében⁸⁵ arra hivatkozott, hogy az asszony erkölcstelen életmódot folytatott, majd miután ő hazatért a háborúból, fegyvert fogott rá. Bár az erkölcstelen életmód – főleg a háborús időszak miatt – nem volt ritka hivatkozási alap, a fegyveres fenyegetés már közel sem nevezhető gyakorinak.

Összesen 21 ügy nem jegyzőkönyvvel indult. Hat per esetében ismeretlen az ítélet. Négy esetben hiányoznak a Tanácsköztársaság idejében készült iratok vagy csak a jegyzőkönyv, így jelen ismereteim szerint nem lehet biztosan

⁸³ MNL HML VII. 1. c. 1036/1919

⁸⁴ MNL HML VII. 1. c. 1036/1919

⁸⁵ MNL HML VII. 1. c. 1134/1919

megállapítani, hogy hogyan zajlott az eljárás, de felbontással zárultak. Négy per pedig korábban indult, de ekkor is bekerültek a lajstromkönyvbe egy új dokumentum beérkezése okán. A maradék hét ügy a korábbi, ekkor már nem hatályos eljárásrend szerint, kereset vagy keresetlevél beadásával vette kezdetét. Ezeket a felperesek írták, néhol ügyvédi segítséggel. Ebből három ügyben a bíróság elutasította a keresetet. Sebestyény Margit és B. Kovács Lőrinc,⁸⁶ illetve Sándor Árpád és Lakatos Mária esetében⁸⁷ is az 1911: I. törvénycikk 141. §-ra hivatkozva tette ezt a törvényszék, ugyanis ügyvédi képviselőt nélkül indították meg a pert.

Szabó Ferenc Hasselbauer Mária ellen indított pere⁸⁸ elutasítással végződött. Ez a válóper már a Tanácsköztársaság összeomlása után, de még a jogi helyzet teljes rendezése előtt zajlott, ezért indulhatott keresetlevéllel. A tárgyalást rendben lefolytatták, azonban mivel a férj az általa hivatkozott bontóokot nem tudta meggyőzően bizonyítani, illetve az alperes sem élt a viszontkereset lehetőségével, így a bíróság az elutasítás mellett döntött.

A további négy esetben a kereset benyújtása után a Házassági törvény alapján jártak el, és bontották fel a házasságokat valószínűleg azért, mert már a proletárdiktatúra bukása után indultak, vagy pedig mert a perükben nem született eredmény a Tanácsköztársaság időszakában. Az Endrész Ferencz kontra Dér Mária,⁸⁹ a Gál Elza kontra Lóczi László,⁹⁰ illetve a Dankó József kontra Török Erzsébet⁹¹ ügyekben a bíróság a 80. § alapján (a házastársi köteletség megsértése) bontotta fel a házasságokat. Csépany László és Mikus Margit pere⁹² a Forradalmi Kormányzótanács működésének idején indult. Nincs egyértelmű magyarázat, miért keresettel indult, tehát a hatályos rendelet értelmében jogellenesen.

Miután a jegyzőkönyvet aláírták, a bíróság határnapot tűzött ki. A korábbiakkal ellentétben azonban igencsak hamar megtárgyalásra kerültek az ügyek. Akár egy héten belülre is beidézhatték a feleket, de előfordult, hogy a jegyzőkönyv felvételének napján sor került erre. Ez történt Kovács László és Hausler Gizella válóperében is.⁹³ Az ő ügyükben azonban nemcsak ez a különlegesség, ugyanis ékes példája annak, milyen atipikus eseményeket eredményezhetett a XCIX/1919. számú rendelet. 1919. július 30-án házasodtak össze Egerben (állításuk szerint) kényszer hatására, emiatt még ugyanezen a napon el is váltak. Mivel közösen kérték a házasság felbontását, ezért a bíróság semmilyen „nyomozást” nem folytatott azzal kapcsolatban, miért kívánnak máris külön utakra

⁸⁶ MNL HML VII. 1. c. 1135/1919

⁸⁷ MNL HML VII. 1. c. 1253/1919

⁸⁸ MNL HML VII. 1. c. 1174/1919

⁸⁹ MNL HML VII. 1. c. 1402/1919

⁹⁰ MNL HML VII. 1. c. 1347/1919

⁹¹ MNL HML VII. 1. c. 948/1919

⁹² MNL HML VII. 1. c. 896/1919

⁹³ MNL HML VII. 1. c. 1123/1919

térni. Jól látszik ezen az eseten, hogy mennyire sürgősen kezelték az ilyen ügyeket. Még a jegyzőkönyv felvételének napján megtartották a tárgyalást, és ítéletet is hoztak. Ez korábban elképzelhetetlen volt. A válóperek időtartama egyébiránt nagyon széles skálán mozgott ekkor. A Házassági törvénnyel ellentétben, amikor egy évre vagy évekre volt szükség, hogy meghozza a bíróság az ítéletet, a Tanácsköztársaság idején mindössze pár nap is elegendő volt. Ez valószínűleg ösztönzően hatott az emberekre, ami miatt egyre csak nőtt a válási hajlandóság és ezzel párhuzamosan a beadott válóperek száma is. Így az idő már nem képzett gátló tényezőt, ezáltal elvesztette a házasságvédő funkcióját is.

A tárgyalás kétfajta módon zajlott a kétféle bontási lehetőség miatt.⁹⁴ Ha a felek közös megegyezéssel kívántak válni, akkor a bíróság beidézte őket, meghallgatta a kívánságukat, majd zárt ülésen meghozta az ítéletet. Többek között így ért véget Kovács Béla és Beöthy Katalin házassága is.⁹⁵ Az ügy a jegyzőkönyv felvétele után majdnem egy hónappal került a bíróság elé, ahol a háromtagú testület meghallgatta a feleket, majd kihirdette a végzést, melybe indoklasként azt vezette be: *„a felek a bíróság előtt személyesen, élőszóval bejelentették, hogy házasságukat közös megegyezéssel megszüntetni kívánják(…)”*.⁹⁶ Ez is rámutat arra, hogy az ilyen ügyekben a tárgyalás mindössze formalitás volt. Nem volt szükség semmiféle bizonyításra a felek részéről, mindössze egy egyszerű kijelentés kellett. Ilyenkor az iratanyag is rövid terjedelmű, néhány oldal.

Amennyiben csak az egyik fél kérte a bontást, a bíróságnak, mint már említettem korábban, vizsgálatot kellett folytatnia az indokok kapcsán, és fel kellett mérnie, hogy mennyire van feldúlva az életközösség. Bár ez ilyen formában emlékeztet a Házassági törvény eljárására, azonban összehasonlíthatatlan annak alapos bizonyítási procedúrájával, ebben az esetben ugyanis alig volt többre szükség, mint egy komolyabb indoklásra. Oroszi Jenő és Rácz Margit válópere⁹⁷ is ezt támasztja alá. Bár a procedúra indításáról szóló jegyzőkönyv hiányzik, a tárgyalás során készült iratokból kiderült, hogy a férj válni szeretett volna, míg a feleség ellenezte azt. Mindketten előadták indokaikat, melyben szó esett Oroszi Jenő hűtlenségről, illetve arról is, hogy Rácz Margit katonákkal fogatta el a férjét, akik ezután a harctérre hurcolták. Ezen kijelentéseiket sem tanúval, sem pedig egyéb tárgyi bizonyítékkal nem kellett alátámasztaniuk. Miután a bíróság meghallgatta őket, még a tárgyalás napján meghozta és ki is hirdette az ítéletet, melynek értelmében felbontotta a házasságot. Indoklasként a rendelet szövegét használták miszerint *„a bíróság a tárgyalás folyamán a házaspár egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével oly körülményeket állapított meg, amelyek miatt az életközösség további folytatását a házaspáraknak sem lehet többé kötelességévé tenni(…)”*.⁹⁸

⁹⁴ Rév E.: Válóperek krónikája i. m. 53–55.

⁹⁵ MNL HML VII. 1. c. 828/1919

⁹⁶ MNL HML VII. 1. c. 828/1919

⁹⁷ MNL HML VII. 1. c. 1061/1919

⁹⁸ MNL HML VII. 1. c. 1061/1919

A vizsgált perekből összesen 30 házasságot bontottak fel, négynek töredékes a perteste, egy pedig kérvénnyel indult, de ez az adat nem teljesen pontos, hiszen nem kerültek be azok a bontóperek, melyek perteste jelen ismereteim szerint nem található meg a Heves Megyei Levéltárban, így az ügyek végkimenetele is ismeretlen. Ezen iratanyagok felkutatása más közgyűjteményben jelenleg is folyamatban van.

Azonban nem minden per végződött felbontással. Egy esetben a bíróság megszüntette az eljárást. Petrucz István Gál Anna ellen indított válópert⁹⁹ 1919. július 17-én. Ő egymagában jelent meg az egri anyakönyvvezető előtt, mivel felesége nem volt hajlandó az általa bérelt lakásba beköltözni. Két nappal később, mikor megjelentek mindketten a bíróságon, azt nyilatkozták, hogy rendezték a dolgaikat, és mégsem kívánnak elválni. Ez az eset kivételes példa, hiszen a válási procedúra lerövidített ideje alatt kevés lehetőségük volt az érintetteknek meggondolni magukat, illetve nem is volt jellemző.

43 olyan válóper van, mely jegyzőkönyvvel indult, és a végkimeneteléről nem tudni semmit. Ennek kétféle magyarázata lehet. Vagy megtörtént a tárgyalás, és meghozták a végzést, azonban a levéltárban és az anyakönyvekben ennek nem maradt nyoma, vagy pedig – és ez a valószínűbb – a legtöbb per el sem jutott az ítélelhozatalig, ugyanis addigra összeomlott a Tanácsköztársaság, és egy új kormány került hatalomra, mely törölte a következő hónapokra kitűzött eljárásokat. Mindössze néhány esetben maradtak fent iratok a tárgyalásról. Például Varga Sándor és Molnár Rozál válóperében¹⁰⁰ sor került a tárgyalásra, azonban mivel az alperes nem jelent meg rajta, a felperes meghallgatása után a bíróság új határnapot tűzött ki 1919. augusztus 18-ra, így az ügyben már nem tudtak döntést hozni.

„...célunk a házassági életközösség végérvényes felbontása”¹⁰¹ – érvénytelenítés és újratárgyalás

A politikai hatalom újabb összeomlása után ismét új időszámítás vette kezdetét. 1919. augusztus 3-án a Peidl Gyula vezette új kormány kiadta az 5. számú rendeletet, melynek értelmében hatályát veszítette minden bíróságra és államügyészségre vonatkozó rendelkezés, mely 1919. március 21-e után lépett életbe. Céljuk az ország konszolidálása volt, illetve a Tanácsköztársaság intézkedéseinek visszavonása, esetenként érvénytelenítése. Azonban augusztus 6-án lemondatták a kormányt, Friedrich István lett a miniszterelnök, az új kabinet pedig szembefordult nemcsak a proletárdiktatúrával, hanem az azt megelőző időszakkal is.¹⁰²

⁹⁹ MNL HML VII. 1. c. 1056/1919

¹⁰⁰ MNL HML VII. 1. c.. 882/1919

¹⁰¹ MNL HML VII. 1. c. 1122/1919

¹⁰² *Romsics I.: Magyarország története i. m. 133.*

A sok új jogi szabályozás közül, melyek a Forradalmi Kormányzótanács intézkedései előtti helyzeteket voltak hivatottak újjáteremteni, több is érintette a válásokat. Elsőként 1919. augusztus 19-én – mindössze három hónappal a XCIX/1919. számú rendelet jogerőre emelése után – lett hatályos a 4038/1919. M. E. számú rendelet. A házasságokkal, illetve válásokkal kapcsolatos perekben a negyedik paragrafus intézkedett, és két fontos dolgot tartalmazott a lezárt perekre vonatkozóan. Elsőként jogilag tisztázta, hogy a proletárdiktatúra idején a rendes bíróságok működése szünetelt. Ebből az következik, hogy nem ismerték el a Tanácsköztársaság alatt hozott felbontó végzések jogerejét. Másodikként pedig azt, hogy kivételt képeznek ez alól azok, akik ezen intézkedés megszületése előtt újránházasodtak.¹⁰³ Ennek a célja az volt, hogy egy komoly jogi problémát megelőzzön, ugyanis amennyiben ez a kitétel nem szerepelne a jogszabályban, úgy több embernek is a bigámia vádjával kellett volna szembenéznie, hiszen két jogerős házassága lett volna. A rendelet értelmében tehát, ha valamelyik fél ezen rendelkezés életbelépéséig új házasságot kötött, akkor a korábban (tehát a Tanácsköztársaság idején) hozott felbontó végzése érvényes maradt. Továbbá kimondta, hogy a jogkövetkezményeket egy bírói ítéletnek megfelelően kell meghozni, és ha egyik felet sem mondták ki vétkesnek, akkor mindkettőt annak kell tekinteni, hogy kiszabhatóak legyenek a szankciók.

Következő lépésként 1919. október 12-én léptették életbe az 5166/1919. M. E. számú rendeletet. A jogszabály értelmében, hogyha a házaspár a felbontás óta folyamatosan külön éltek, akkor bármelyik fél kérhette az ismét jogerős házasságának a bírói ítélettel való felbontását kölcsönös hűtlen elhagyásra hivatkozva. Fontos kiemelni, hogy erre csak a rendelet életbe lépésétől számított hat hónapon belül volt lehetősége az embereknek. További lényeges rész volt, hogy „*a bíróság a felbontás kérdésében a vétkesség kimondása nélkül ítélettel határoz*”.¹⁰⁴ Ennek fényében tehát a vétkesség elve a perek újratárgyalásánál nem érvényesült. Kiemelendő, hogy csak ebben a helyzetben. Azokban az esetekben, ahol hat hónapon túl indították el ismét a válópert, ott már az újonnan hatályossá tett Házassági törvény és a korábbi eljárásrend volt az irányadó, ezáltal a bíróság a vétkes felet is megjelölte.

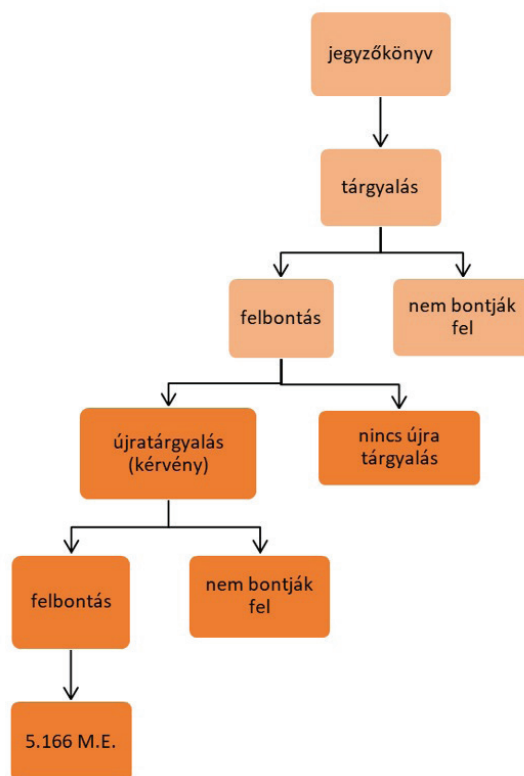
Ezen két új jogszabály mellett két kisebb jelentőségű, azonban nem elhanyagolható rendelettel egészítették ki a visszaállítást. Az igazságügyi miniszter 1919. augusztus 29-én hirdette ki a 22300/1919 I. M. számú rendelkezését. Összességében ez az intézkedés határozta meg, hogy milyen végrehajtandó feladatai vannak a bíróságoknak. Össze kellett gyűjteniük és külön jegyzékbe kellett foglalniuk minden olyan polgári és bünyügyi pert, melyekben 1919. március 20. után történt intézkedés, illetve melyeknek kezdő irata ezután a nap után érkezett be. Emellett az ügyek átvizsgálása közben ki kellett szűrniük azokat a pereket, melyekben érvénytelen eljárás történt, tehát a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezései szerint jártak el a tárgyalásukkor.

¹⁰³ Rév E.: Váloperek krónikája i. m. 56–57.

¹⁰⁴ Magyarország Rendeletek Tára, 1919. 785–786.

Az ezt követő intézkedés az anyakönyvi bejegyzésekre vonatkozott.¹⁰⁵ Vagyis amennyiben érvénytelennek nyilvánították a házasságot, úgy az utólagos bejegyzésből is törölni kellett a felbontást. Abban az esetben, hogyha valamilyen fél újraházasodott, úgy a következőket kellett bejegyezni a régi házassághoz: „ez a házasság a férj/feleség részéről 1919. évi augusztus-n kötött új házasság megkötésével a 4038/1919. M. E. számú rendelet 4. §-a értelmében megszűnt”.¹⁰⁶ Az ilyen bejegyzések alapján tudtam megtalálni az újraházasodók anyakönyvi bejegyzését.

Ezen rendeletek segítségével létrehoztak egy speciális procedúrát, mely mindössze ebben a kivételes időszakban volt érvényben. Ez szintén egyszerűbb, gyorsabb eljárást biztosított, melyben – ha a felek megfeleltek a korábban kiszabott feltételeknek – komolyabb jogi probléma nélkül felbontották ismét a házasságukat. Az ügymenet a 10. ábrán látható. Szorosan kapcsolódik a Tanácsköztársaság bontópereinek procedúrájához, így azzal összekapcsolva ábrázoltam.

10. ábra: Újratárgyalások procedúrája felbontás esetén
(saját szerkesztésű ábra)

¹⁰⁵ 35831/1920. évi B. M. számú rendelet. Magyarországi Rendeletek Tára. Bp. 1920. 699.

¹⁰⁶ Uo.

Minden felbontott házasság esetében, amelyben nem történt újrászázásodás valamelyik fél részéről, újratárgyalásra kerülhetett sor, melyhez az egyik vagy mindkét félnek kérvényt kellett benyújtania a bíróságon. Ezt történhetett írásban, de lehetőség volt jegyzőkönyvbe mondani az illetékes bíró vagy jegyző előtt. Emellé, mint már korábban is a perindításoknál, csatolni kellett a házassági anyakönyvi kivonatot, a különélést bizonyító hatósági vagy községi bizonyítványt, illetve nem utolsó sorban a korábbi felbontó végzés eredeti vagy hiteles másolatának példányát. Fontos, hogy amennyiben a két fél együtt terjesztette elő a kérelmet, úgy a bíróság tárgyalás nélkül is határozhatott. Ellenkező esetben viszont tárgyalási határnapot kellett kitűznie. A tárgyalás mindössze arra terjedt ki, hogy megvizsgálták, valóban külön éltek-e a felek a felbontás óta.

Bár a rendeletek ilyesformán való összegzése, illetve az eljárás gyors bemutatása miatt úgy tűnhet, hogy mindez semmilyen komolyabb problémát nem okozott a válóperes gyakorlatban vagy a felek életében, ez nem minden esetben volt igaz. Ugyanis törvényeket és rendeleteket jogerőre emelni és életbe léptetni viszonylag könnyű, azonban a gyakorlatba való átültetés nehézségeit, illetve ennek társadalmi következményeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Bár voltak ügyek, melyek gond nélkül lezajlottak, az igazi problémát nem feltétlenül maga az eljárásrend okozta, hanem azok a szabályozás nélkül maradt esetek, melyekben a feleknek komoly jogi zűrzavarral kellett szembenézniük.

A 91 meglévő ügyből 19-ről tudható biztosan, hogy lezajlott még egy tárgyalás, ezeket általában összecsatolták az eredeti perrel, így egy jelzet alatt találhatóak, de ez nem mindre igaz. Az évekkel később beadott válaszokat már ritkábban csatolták, viszont ezek előkereshetőek voltak a bevezetésben már említett adatbázisomból. Ebből 10 olyan meglévő ügyről tudok, amelyben a kormány által felkínált hat hónapos, egyszerűsített lehetőséggel élve újratárgyalták a perüket. Így tett például Szamosvölgyi Béla és Pelesták Erzsébet is.¹⁰⁷ 1919. május 31-én vették fel a jegyzőkönyvet, melyben mindketten kinyilvánították, hogy válni kívánnak. Ezután június 10-én felbontotta a házasságukat a bíróság a XCIX/1919. számú rendelet 1. §-a alapján. Szamosvölgyi Béla felperes október 17-én jelent meg a törvényszéken, és terjesztette elő szóbeli kérelmét, melyben – mivel a felbontó végzés óta külön éltek – kölcsönös hűtlen elhagyásra hivatkozva kérte a házasság felbontását. A december 16-án lezajlott tárgyaláson mind a két fél a válás kimondásához ragaszkodott, így a bíróság az 5166/1919. M. E. számú rendelet 1. §-a alapján jogerősen felbontotta a házasságot.

Jól látható, hogy viszonylag gyorsan és akadálymentesen lezajlottak ezek az ügyek, hiszen elsődlegesen nem kívánták egyben tartani azokat a már teljesen tönkrement házasságokat, melyekben egyszer már felbontó végzés született. Ellentétben azonban a Tanácsköztársaság során felvett jegyzőkönyvekkel, melyekben a válás indoklása viszonylag ritka, az újratárgyalás iránti kérelemben részletesen beszámoltak arról az érintettek, hogy miért kérték eredetileg a házasságuk felbontását.

¹⁰⁷ MNL HML VII. 1. c. 852/1919 és 1377/1919

Heves megyében két olyan ügy maradt fent, amely újrَاهázasodással ért véget. Ilyen volt a Gonda Ferencz kontra Molnár Anna Mária,¹⁰⁸ illetve Benei János kontra Bozsik Ilona¹⁰⁹ ügy. Előbbit 1919. július 9-én bontotta fel a bíróság, majd nem sokkal később, július 23-án Gonda Ferencz elvette második feleségét is, Benei Erzsébet gyöngyösi lakost.

A másik válóper azonban rámutat a folyamatosan változó jogszabályi környezetre. A bíróság 1919. július 21-én bontotta fel Benei János és Bozsik Ilona házasságát, ezután a nő még ugyanebben az évben új házasságot kötött Fekszik András vöröskatonával augusztus 4-én. 1939. december 22-én (!) adott be kérvényt Benei János, aki a felbontásról szóló végzés másolatát kérte ki, ugyanis újra szeretett volna nősülni, de a végzés hiányában ezt nem tehetette meg. A törvényszék válaszában kifejtette, hogy a Bozsik Ilonával kötött házassága még érvényes, és csak a felbontás után köthet újabb házasságot. Végül Benei János egy újabb kérvénnyel, illetve házassági anyakönyvi kivonattal igazolta, hogy volt felesége már két évtizeddel korábban házasságra lépett mással. A bíróság ezt elfogadta, és az első házasságukat érvénytelennek nyilvánította. Bár nem vezetett komoly problémához ez az anomália, mégis elég nagy kellemetlenséget okozhatott a felek életében. Ennek oka valószínűleg a hiányos adminisztráció, illetve hogy újrَاهázasodás esetén nem volt semmiféle teendője a feleknek, mindössze igazolni a megkötött frigyét. Viszont amennyiben ez elmaradt bármilyen ok miatt, úgy megnehezíthette a másik fél házasságkötési szándékait.

Itt szükséges megemlíteni egy ügyet, mely bár újrَاهázasodás, végzés és ítélet hiányában nem lehet egyértelműen megállapítani, mi alapján történt meg végül a házasság felbontása. Igaz Béla felesége, Borhy Mária Terézia ellen indított válóper.¹¹⁰ A házasságot végül fel is bontotta a bíróság a XCIX/1919. számú rendelet alapján. 1919. augusztus 25-én házasodott újra a férfi Koselnék Máriával, akitől azután szintén elvált 1922-ben jogos ok nélküli elhagyásra hivatkozva.¹¹¹ Azonban megválaszolatlan kérdés, hogy ezt hogyan tehetette meg. 1929-ben a gyöngyösi anyakönyvi hivatal kérte az egri törvényszéket, hogy küldje meg a jogerős végzést, ugyanis náluk az hiányzik. A törvényszék válasza erre az volt, hogy a Tanácsköztársaság alatti felbontás az 5166/1919. M. E. számú rendelet értelmében érvénytelen. Ez és a korábbi ügy is bizonyítéka annak, hogy maradt egy komoly hiátus a szabályozásban, ami később jelentős problémát okozhatott.

A következőkben azoknak az ügyeknek a bemutatása következik, melyekben a felek nem éltek vagy nem is tudtak élni a kormány biztosította lehetőségekkel. Nem minden esetben jártak el ugyanis az 5166/1919. M. E. számú rendelet alapján, a legtöbb esetben teljesen új per keretében bontották fel a felek a házasságukat. Ilyenkor a válóper a Házassági törvény szerint tárgyalták, 33 ilyen ügy maradt meg. Ebből hét esetben már egy teljesen eltérő módszer lépett életbe.

¹⁰⁸ MNL HML VII. 1. c. 836/1919

¹⁰⁹ MNL HML VII. 1. c. 839/1919

¹¹⁰ MNL HML VII. 1. c. 832/1919

¹¹¹ MNL HML VII. 1. c. 4515/1922

A Tanácsköztársaság ugyan felbontotta a házasságukat, azonban mégis végül a Házassági törvény szabályai szerint jártak el, az új rendeletben adott könnyítést pedig nem használták ki. Ez történt Búzás Margit és Flicher Mihály ügyében.¹¹² A Heves Megyei Levéltár mindössze a jegyzőkönyvet őrizte meg, melyet 1919. május 31-én vettek fel Egerben, melyből kiderült, hogy a feleség egyoldalúan kérte a házasság felbontását. Az anyakönyv utólagos bejegyzésből megtudható, hogy végül fel is bontotta a bíróság még a proletárdiktatúra idején. Az ügyet végül a Pestvidéki törvényszék zárta le.¹¹³ 1940. augusztus 7-én indította a válópert felesége ellen Flicher Mihály, melyben 1941. október 21-én hozott ítéletet a bíróság, melynek értelmében a Házassági törvény 80. §-as alapján bontotta fel a házasságot. Itt egyértelműen látszik, hogy sokkal később indította meg a pert az egyik fél. Azonban arra a kérdésre, hogy miért nem élt a korábban bevezetett lehetőséggel, mellyel megkímélhette volna magát a hosszadalmas és költséges eljárástól, jelen ismereteim szerint egyelőre nem tudok választ adni.

Az említett 33-ból további 26 válóperben bár megindították a pert a Tanácsköztársaság alatt, ezzel kihasználva az akkori lehetőségeket, azonban az ügyük nem futott végig, így nem született felbontó végzés sem, ezért később a Házassági törvény alapján hozta meg az ítéletet a bíróság, ilyen esetekben ugyanis csak erre volt módjuk. Ebből 13 esetben nincs meg az új per iratanyaga, mindössze a házassági anyakönyvben az utólagos bejegyzésből derült ki, hogy felbontották a házasságot.

További 11 per esetében a felbontások a Házassági törvény két paragrafusára alapján történtek. Hat házasság ért véget a 77. §-sal (jogos ok nélküli elhagyás), öt pedig a 80. § alapján (házassági köteletség megsértése), utóbbi esetben két ügy már a Tanácsköztársaság összeomlása után indult meg.

A későn beadott perekre kétféle magyarázat létezik. Hiába mondta ki a bíróság a Tanácsköztársaság alatt a válást, mégis elképzelhető, hogy a felek ennek ellenére fenntartották az életközösséget, viszont később mégis ismét a bírósághoz fordultak működésképtelen házasságuk miatt. Nem vethetjük el azonban azt a lehetőséget sem, hogy nem követték a jogszabályi változásokat, emiatt úgy hitték, már elváltak, és csak egy későbbi életszakaszban (például újránházasság során) ébredtek rá a valós helyzetre, vagy tudtak az érvénytelenítésről, de nem foglalkoztak vele. Egyik felvetésre sem találtam egyértelmű magyarázatot az iratanyagban. Amennyiben pedig a proletárdiktatúra idején nem született végzés, ott egyértelműen egy új válópert kellett megindítani a feleknek. Ez már a korábbi fejezetben bemutatott procedúra szerint zajlott, így a feleknek sokkal jobban át kellett gondolniuk, hogy belevágnak-e a bonyolult eljárásba, ami valószínűleg több embert is ösztönözhetett a házassága kényszerű fenntartására.

Meg kell említeni, hogy bár a kibékülés nem volt jellemző, mégis előfordultak ilyen ügyek. Öt olyan eset van, melyben biztosan tudható, hogy nem indítottak

¹¹² MNL HML VII. 1. c. 893/1919

¹¹³ MNL PML VII. 1. b. 7924/1940

se újratárgyalást, se pedig később válópert. Varga Sándor és Molnár Rozál,¹¹⁴ Vernyik Erzsébet és Kovács János,¹¹⁵ Tóth István és Harman Ilona,¹¹⁶ Rostás Mihály és Grócz Margit,¹¹⁷ illetve Berzéki Imre és Brandt Anna¹¹⁸ házassága halotti anyakönyvi bejegyzésük szerint jogilag érvényben maradt a következő évtizedekben is. Hogy miért nem indítottak ismét pert, arra nincsen magyarázat, vagy pedig túl sok válasz lenne, viszont bizonyíték hiányában felesleges feltételezésekbe bocsátkozni.

Arról a 40 ügyről, melyben semmiféle tárgyalás vagy ítélethozatal nem történt a későbbiekben, mindössze feltételezéseim vannak. Vagy újraházasodott valamelyik fél, és ezt nem rögzítették sehol, ebben az esetben érvényes volt a korábbi felbontás, és így mindössze a rossz adminisztráció miatt nem tudjuk a végeredményt, vagy pedig elképzelhető, hogy a fentebbi esetekhez hasonlóan végül jogi értelemben együtt maradtak.

Összegzés

A dolgozat utolsó fejezetében szeretnék reflektálni a bevezetésben felvázolt három célra. Elsőként szerettem volna átfogó képet adni a jogszabálybeli változásokról. Jogi oldalról vizsgálva az adott időintervallumot, egyértelműen kijelenthető, hogy az 1894. évi XXXI. törvénycikk a magyar bontójogban valóban mérföldkő volt, hiszen rendet teremtett a különböző szokásjogok és egyházi bíróságok eljárása között. Mint a legtöbb cezúrát, ezt is hangosabb vita előzte meg, mely megosztotta a parlamentet és a jogászokat is. Az új jogszabály elsődleges célja az egységes jogrend kialakítása, illetve a működő házasságok egyben tartása volt. Bár a törvény önmagában nem volt hibátlan, mégis olyan jogszabályt vezettek be, amely utána évtizedeken keresztül volt szinte kikezdehetetlen.

Ezt a stabilnak mondható időszakot törte meg a Tanácsköztársaság. Ekkor, mint az látható volt mind az államéletben, mind pedig az emberek mindennapjaiban, drasztikus változtatásokat vezettek be. Ezek érintették az élet minden területét, így a bontójogot is. A házasságok védelme lényegtelenné vált, helyét a formálisan fenntartott, tönkrement és rosszul sikerült házasságok gyors felbontásának lehetősége vette át. Ennek a gondolatnak a jegyében született meg

¹¹⁴ MNL HML VII. 1. c. 882/1919; Halotti anyakönyvek digitális adabázisa. Kunmadaras 32/1967 (Varga Sándor)

¹¹⁵ MNL HML VII. 1. c. 1052/1919; Halotti anyakönyvek digitális adabázisa. Gyöngyös 174/1953 (Kovács János)

¹¹⁶ MNL HML VII. 1. c. 1053/1919; Halotti anyakönyvek digitális adabázisa. Gyöngyös 309/1976 (Tóth István)

¹¹⁷ MNL HML VII. 1. c. 1039/1919; Halotti anyakönyvek digitális adabázisa. Abasár 28/1960 (Grócz Margit)

¹¹⁸ MNL HML VII. 1. c. 1033/1919; Halotti anyakönyvek digitális adabázisa. Gyöngyös 38/1969 (Berzéki Imre)

a XCIX/1919. számú rendelet, mely szinte mindenben a Házassági törvénnyel ellentétes álláspontot képviselt.

Az instabilitást erősítette a proletárdiktatúra bukása után az 4038/1919. számú M. E., illetve az 5166/1919. számú M. E. rendeletek hatályba léptetése, melyek segítségével érvénytelennek nyilvánítottak minden korábbi felbontást. Itt ki kell emelni, hogy ezzel a lehetőséggel csak hat hónapig élhettek azok, akiknek felbontó végzésük volt a Forradalmi Kormányzótanács idejéből. Amennyiben a per nem futott végig a kommün alatt, úgy a Házassági törvény procedúrája volt az irányadó az eljárásokban. A dolgozat vonatkozó fejezetében látható volt, hogy érvénytelenített végzéssel is előfordult, hogy valaki évekkel később indította meg ismét a válópert.

Ezek az intézkedések egyszerre nehezítették meg a Statisztikai Hivatal adatgyűjtési munkálatait, illetve a már elvált emberek életét is.

Emellett az intézkedések szövegeiből jól látszik, hogy milyen változásokon ment keresztül a válásokhoz kapcsolódó kormányzati viszony. A Házassági törvény idején egyértelműen kijelentett cél volt egyben tartani a rosszul működő, de még valamilyen módon funkcionáló házasságokat, így a válások számának meredek emelkedésének is véget kívántak vetni, de minimum lassítani és akadályozni ezt a kialakuló tendenciát. Ezek a vélekedések, célok beépültek az ügymenetbe, mely így egy bonyolult, többlépcsős procedúrává vált. A Tanácsköztársaság idejében ez már nem volt felfedezhető, sőt erőteljes ideológiai megfontolás húzódott a procedura könnyítésének hátterében.

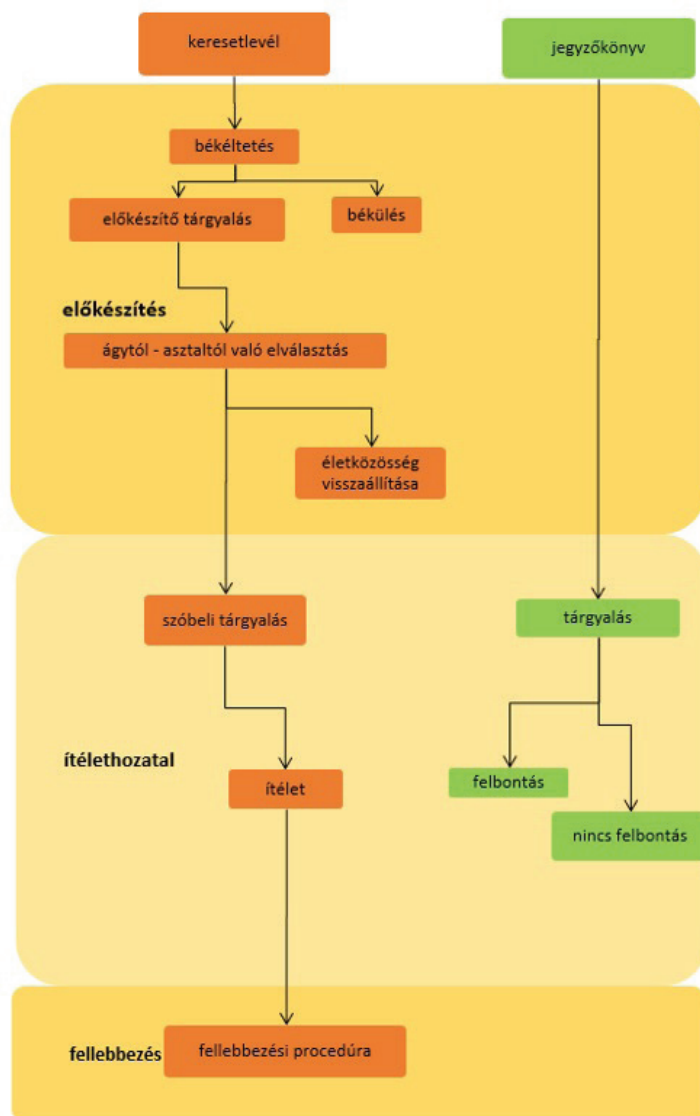
A dolgozat második céljára reflektálva összegezve szeretném bemutatni, hogy a válás milyen ügymenet szerint zajlott a fent ismertetett jogi környezetekben és ezáltal hangsúlyossá tenni a Tanácsköztársaság szellemiségének radikális beavatkozását a magyar bontójogi fejlődésben. A szakirodalom, a törvények, rendeletek, illetve a már elkészült ábrák segítségével az eljárást általánosan és nagyon leegyszerűsítve három szakaszra lehet felbontani.

A per megindítása után először az előkészítés kezdődött. A Házassági törvény ügymenete alapján ide tartozik a békéltetés, az előkészítő tárgyalás, illetve az ágytól-asztaltól való elválasztás is. Ezek azért képeznek önálló szakaszt, mert részben a felek elbizonytalanítását, illetve a bíróság objektívebb döntését voltak hivatottak szolgálni. Ez több évig is elhúzódhatott. A XCIX/1919. számú rendelet alapján indított perekben ez a rész teljesen hiányzik, hiszen ez volt a perek egyik legbonyolultabb és legidőigényesebb része, amit a Tanácsköztársaság az új rendeletével nemes egyszerűséggel eltörölt, ugyanis egyszerűsíteni kívánták a procedúrát.

A második szakasz a tárgyalás és ehhez kapcsolódóan az ítélelhozatal. Ide tartozik értelemszerűen a szóbeli tárgyalás, melynek eredményeként a bíróság határozott a házasság sorsáról. Ez megtalálható mind a két esetben. Viszont míg a Házassági törvény szerinti eljárások során ezek több időt vettek igénybe, addig a kommün új szabályozása lehetővé tette az azonnali ítélelhozatalt, melyre a dolgozat vonatkozó fejezetében több példát is hoztam.

A harmadik és egyben utolsó szakasz a fellebbezés volt. Akárcsak az első esetében, ez is csak a Házassági törvény alapján zajló perekben történhetett

meg. A XCIX/1919. számú rendelet értelmében fellebbezni nem lehetett, a korábban említett okok miatt. Fontosnak tartom hozzátenni mindehhez, hogy az újratárgyalások egy teljesen külön részt képviselnek a történetben. Ez egy egyedülálló eset és lehetőség volt mindössze hat hónapig a már korábban elvált, de érvénytelenített végzéssel rendelkezőknek, így nem felel meg egyik szakasz kritériumainak sem.

11. ábra: A Házassági törvény (narancssárga) és a Tanácsköztársaság procedúrája (zöld)
(saját szerkesztésű ábra)

Végezetül dolgozatom legfontosabb célja az volt, hogy alátámasszam vagy épp cáfoljam Heves vármegye válási adatai alapján azt a szakirodalom szerinti alapállítást, miszerint a háború után egyfajta „válási láz”¹¹⁹ uralkodott el az országban, illetve hogy elsődleges okai ennek a világháború és Trianon. Mivel a jogi és az eljárásrendbeli változásoktól nem választhatóak el a statisztikai adatok, ezért ezek pontosan tükrözik azt, hogy a válni kívánó személyeket hogyan és miként érintették ezek az újfajta szabályozások. A Házassági törvény hatályba lépését követő években – ahogy egy korábbi ábrán már ábrázoltam – radikális visszaesés figyelhető meg, ami valószínűsíthetően a felek bizonytalanságából fakadt. Innentől folyamatos emelkedés kezdődött, amit már csak az első világháború tört meg.

A vizsgált időszakot követő évek statisztikai adatai alátámasztják, hogy valóban egy meredekebb, egyszeri kiugrásról van szó 1919 vonatkozásában, amelyet a kaotikus és bizonytalan időszak okozott, ahogy ezt a dolgozatban egy mikrovizsgálat során igyekeztem bizonyítani. Ez látszik a ténylegesen feloszlott házasságok és a beadott válóperek országos adatain is (ld. lenti ábra). Az 1923-as és 1924-es meredek csökkenés után stagnáló időszak rajzolódik ki, minimális változás figyelhető meg a számokban, és mindez egészen 1929-ig tartott. Ez magyarázható a stabilizálódott politikai és jogi helyzettel. Ezután a gazdasági világválság miatt már erőteljes csökkenés figyelhető meg, jóllehet az emberek nem a házasságuk felbontásával voltak elfoglalva, hiszen még ekkor is komolyabb költségeket emésztett fel egy bontóper. Fontos ismét hangsúlyozni, hogy ezek a számadatok ekkor már a trianoni határokon belül maradt lakosságra vonatkoznak. Egészen 1934-ig ábrázoltam a 12. ábrán a válások számának alakulását, mert ebben az időben tartottak egyfajta számvetést a Házassági törvényről, majd bizonyos részeit újragondolta a Kúria.

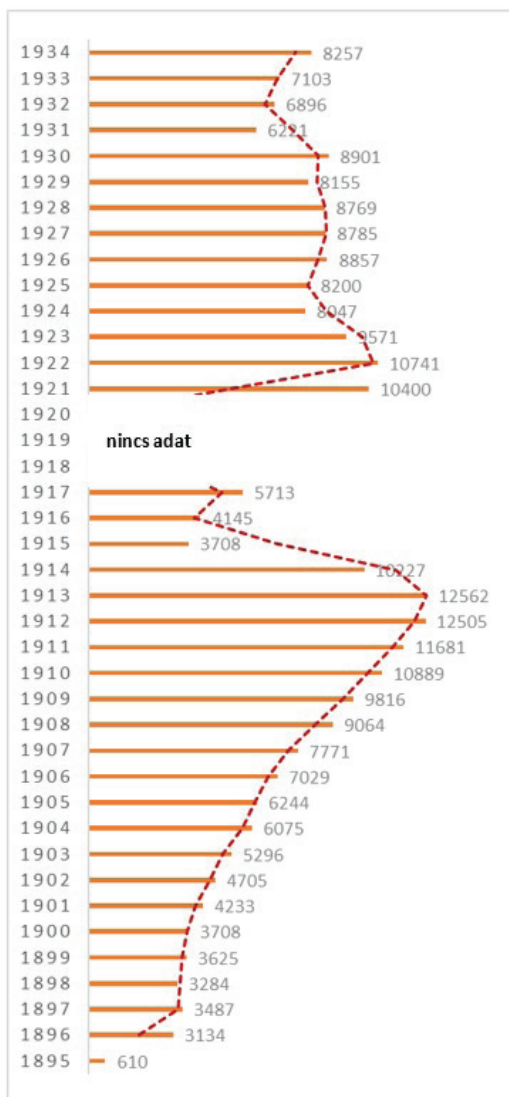
Ezek alapján levonható a végső konklúzió, miszerint a nyakatekert ügymenet és bonyolult jogszabályok sem voltak képesek gátat szabni a válási számok növekedésének, mert bár korábban is volt lehetőség elválni, az egységesítés hatására csak sokasodtak a válóperek.¹²⁰ A Házassági törvény bevezetése után megfigyelhető meredek emelkedés 1913-ban csúcsonyosodott ki 12.562 benyújtott válóperrel. Az ilyesfajta tendenciának, úgy látszik, csak erőteljes külső behatás – az első világháború – tudott véget vetni, de csak rövid időre, hiszen utána azonnali emelkedés figyelhető meg.

Ezzel szemben Heves megyében (13. ábra) 1920 és 1922 között még mindig magas volt a válások száma, ami egybevág az országos adatokkal (bár azok kicsit hiányosak), azonban míg ott enyhe emelkedés, itt enyhe csökkenés történt egészen 1926-ig, majd kisebb-nagyobb hullámmal, de stagnáló időszak következett. Alapvetően ezt a tendenciát többfajta módon lehet magyarázni.

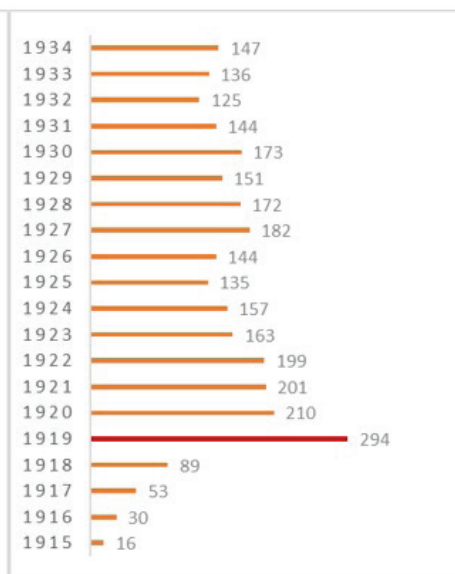
¹¹⁹ Kormányjelentés, 1919–1922. 359.

¹²⁰ Balázs Réka: A magyar házassági bontójog fejlődése. In: Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2015. november 19.: Állam- És Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Szerk. Szabó Miklós. Miskolc 2016. 16.

Bizonyosan köze volt hozzá az ország konszolidálódásának, a stabil politikai és jogi helyzetnek, illetve annak, hogy már nem sújtotta háború Európát, így az emberek napjai is visszatértek a jól megszokott kerékvágásba. Emellett Szél Tivadar felveti azt a lehetőséget is, hogy mindez nem köszönhető-e annak, hogy „a háború után néhány évre feltorlódtak a válóperek s most csak e torlódással szemben mutatkozik az adatok kisebbedése”.¹²¹

12. ábra: Benyújtott válóperek száma országosan (1885-1934)
(forrás: Statisztikai Évkönyv, 1895-1934.)

13. ábra: Benyújtott válóperek száma Heves vármegyében (1915-1934)
(forrás: MNL HML VII. 1. c. 166-177, 281-287.)

¹²¹ Szél T.: Az elválások újabb alakulása i. m. 757.

Mivel a kulcsfontosságú időszakból hiányosak az országos adatok, ezért mindössze azok a szövegek nyújtottak némi támpontot, melyekben említés szintjén belekerültek ezek az évek. Ezt a hiátust azonban az 1919–1925-ös *népmozgalmi statisztika* úgy jellemzi, hogy növekedett a válási hajlandóság ebben az időben.¹²² Mikroszinten vizsgálva, ezt az állítást, illetve a dolgozatban felvázolt hipotézist is alátámasztják a Heves vármegyében beadott válóperek számai, így mindez igazoltnak tekinthető. Ugyanis valóban drasztikus növekedés figyelhető meg 1919-ben, amit az adott területen egyértelműen elsődlegesen a rendelet és az azzal járó előnyök okoztak. Ebből azonban még nem vonható le az a következtetés, hogy a világháború és a trianoni határrendezés ne lett volna hatással a beadott válóperek számára. Viszont Heves vármegye vonatkozásában megfigyelhető, hogy a Tanácsköztársaság rendelete miatt adódó lehetőségek nagyban befolyásolták a válási hajlandóságot, és ezzel párhuzamosan drasztikusan növelték a beadott válóperek számát. Azonban mivel ez csak egy közigazgatási egység, ezért országos következtetés nem vonható le belőle, és a dolgozatnak ez nem is feladata. Így leginkább a jogi, eljárásrendi és a megyei statisztikai adatok bemutatására törekedtem.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

1919–1925. évi népmozgalmi statisztika. Magyar statisztikai közlemények. Szerk. Szél Tivadar. Ú.S. 74. köt. Bp. 1929.

A vonatkozó jogszabályok:

- 1894:XXXI.; 1907:XVII.; 1911:I. – <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (letöltés 2020. dec. 30.)
- 1/1919. I. N. sz. rendelet; IV/1919. sz. rendelet; XCIX/1919. sz. rendelet: A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei III. Szerk. Pongrácz Jenő. Magyarországi Szocialista Párt, Budapest, 1919. 14–16., 37., 83.
- 5/1919. sz. rendelet; 4038/1919. M.E. sz. rendelet; 5166/1919. M.E. rendelet; 22300/1919. I.M. rendelet; 35381/1920. B.M. renelet: Magyarországi Rendeletek Tára, 1919. 622, 647–651., 785–786., 1128–1131., Magyarország Rendeletek Tára, 1920. 699.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) - Polgári peres iratok: VII. 1. c.

Proletárjog hivatkozott lapszámai

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1880–1890 és 1893–1934. Bp. 1882–1935.

¹²² Szél T.: 1919–1945. évi népmozgalmi statisztika i. m. 13.

A M.Kir.Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1926.

Szakirodalom

Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban III. rész. Új Forrás 2002. 5. sz.

Balázs Réka: A magyar házassági bontójog fejlődése. In: Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2015. november 19.: Állam- És Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Szerk. Szabó Miklós. Miskolc 2016. 11–16.

Bebel, August: A nő a szocializmusban. Bp. 1957.

Cserbáné Nagy Andrea: A házassági jog kodifikációi. PhD-értekezés. Miskolc 2012.

Degré Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon. Jogtudományi Közlöny (1983) 1. sz. 36–42.

Engels, Friedrich: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Bp. 1949.

Grosschmid Béni: A házassági törvény. Bp. 1908. I.

Halász Pál: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp. 1959.

Imre Magda: A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Bp. 1986.

Kasza Georgina: „Mitsoda élet az illyen!” Péter Krisztina contra Szőke László. (Egy reformkori válóper története). Acta Papensia (2004) 1-2. sz. 15–37.

Ladányi István: Házasságjogi kérdések. Jogtudományi Közlöny, 1919. január 12. 9–10.

Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 1996.

Marx, Karl – Engels, Friedrich: Kommunista kiáltvány. Bp. 1948.

Mátay Mónika: Barta Gergely contra Zefer Mária: egy XIX. századi debreceni válóper dilemmái. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Bp. 2000. 244–274.

Mátay Mónika: Törvénszéki játszmák: válás Debrecenben 1793–1848. Debrecen 2006.

Nagy Sándor: „Engesztelhetetlen gyűlölet”. Válás Budapesten (1850–1914). Bp. 2018.

Nagy Sándor: Schosberger Ilona különös házassága. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Szerk. Halmos Károly et al. Bp. 2009. 48–57.

Pap Tibor: A házasság felbomlásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, (1959) 2–3. sz. 61–68.

Péter László: Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. In: Az Elbától keletre. Bp. 1998. 355–378.

Phillips, Roderick: Amit Isten összekötött... A válás rövid története. Bp. 2004.

Rév Erika: Válóperek krónikája. Bp. 1986.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005.

- Szél Tivadar*: Az elválások újabb alakulása. Statisztikai Szemle (1934) 9. sz. 756–776.
- Sztehlo Kornél*: A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben. Bp. 1890.
- Sztehlo Kornél*: Követelhet-e a nő tartásdíjat míg a házasság jogérvényesen fennáll? Jogtudományi Közlöny, 1874. július 22. 239–240.
- Sztehlo Kornél*: Törvényjavaslat a házasság kötésének és felbontásának lehetőségéről. Bp. 1880.
- Sztehlo Kornél*: Vitás kérdések a házassági jog köréből. Ügyvédek Lapja, 1901. november 23. 5-6.
- Tamási Anna Éva*: A veszprémi és a székesfehérvári szentszékek törvénykezési gyakorlata házassági perekben 1850–1920. Doktori disszertáció. Szeged 2017.
- Tóth Gáspár*: A bíróságok és az új házassági törvény. A Jog, 1895. október 20. 289–299.
- Tóth Gáspár*: Az elhagyás nem bontó ok. Jogtudományi Közlöny, 1899. február 10. 45–46.